Poštarina plaćena u gotovom.

VIJENAC

LIST ZA KNJIŽEVNOST
I UMJETNOST

1925

KNJIGA V. / UREĐUJE Dr. F. NIKOLIĆ / BROJ 11.

24220

SADRŽAJ:

LISTAK:

»Vijenac« izlazi svakog 2. i 16. u mjesecu. Cijena mu je mjesečno D 20.—. Pojedini broj stoji D 12.—. Uprava »Vijenca« nalazi se u Medulićevoj ul. 30. Novac se šalje poštanskom čekovnom uredu u Zagrebu za upravu »Vijenca« na br. 34.649. Rukopisi se šalju dru. Ferdi Nikoliću, Zagreb, Medulićeva 30, I. i ne vraćaju se.

IVAN EKERT (TRAVNIK):
MOJ OTAC.

VIJENAC

GODINA III. U ZAGREBU, 16. PROSINCA 1925. KNJIGA V., 11.

ZVUČNI FANTOM

Student — slučajni poručnik. Rat za pravdu, slobodu i sreću mu je navukao mundir, prišio epolete i gurnuo ga okovanom čizmom u Aziju. On se lijeno izvalio iz škripavog vagona džuljfinske željeznice, prozreo očima monotoni kraj i, kao komad prljave krpe, pade mu na dušu sivina jesenjeg štimunga. Napola goli, gnjusni potomci drevnih satrapa i Tisnuzlenga počeše da se pletu oko njegovih nogu. On pljune, uskoči u vojnu dvokolicu, koja ga odvede štabu puka.

I otpoče život, da ga svrši.

Abreki su zaklali, kao kurban, Ruždi kana, jer je bio prijatelj Rusa.

Hanume se raštrkaše kojekuda, većina ih ogrne feredžu, krene na čaršiju Hiabane, ispruži lijepe ruke za milostinjom. Najljepše ruke i lica spasiše život po tuđim ložnicama, a druge se slediše pred ledenim srcima mudrih mulla i brkatih trgovaca.

Harem Rudži Kanovog šarenog dvorca zapade oficire.

I on se smjesti u jednoj maloj sobi, iz koje se vidi komad neba, kao grumen ametistovih kristala i unutarnja avlija sa mrtvim basinom.

U dnu basina jedva ključa voda, površina mu je mirna kao umrla tajna ili ploča na grobu davnih misterija.

Okolo se prostire veliki voćnjak badema i nasadi akacija — tvrdih kao kamen.

Maleni dvorac i komad entouragea sjede na granici pustinjskih širina. Sva stabla, sve grane bademova i akacija su savili iranski vjetrovi prema pustinji, mistična tišina im je ulila danteovski život, usjekla u drvene čvorove crte ljudske čežnje, a tvrde ruke čupaju dugim prstima zvonke kose vjetrova, da ih ponesu stare i sijede u pustinjsku zaborav.

On se odijelio od drugova, lutao po beskrajnim, vijugavim ulicama, zavirivao u džamije, slušao šutke mujezine i disharmoničnu skalu zvona desetaka karavana. Opio ga tajni miris orijenta, ulio u njega dostojanstvo kobne veličine, koja je slijedila njegove korake udarcima stroge jeke između visokih, zemljanih zidova grada. On ju je osjećao u sebi kao crnu prijetnju sa obećanjima bogatog sjaja — iznad granica fantazije, izvan realne tvrdoće, u liniji najdivnijih i strašnih priča.

On je pokorno tražio tačku sudbine, dalek od ljudske ljubavi, već na cesti slutnje, miran za svijet, nemirne duše.

Svoju je sobu uredio raskošno, obložio sve zidove teškim tebriskim ćilimima, razbacao po podu zlatom i svilom vezene jastuke, izabrane između hiljada na Hiabane. Pored prozora se muklo sjajila bakrena mangala, iznad kreveta su visjela dva srebrena, oštra kinžala. Na niskom, sedefom izvezenom, crnom stolu leži violina.

Pala je mirna noć. Na staklu basina blliješte tri krupne zvijezde u liniji i mutno drhće maglica Vlašića. Nikoga nema u dvorcu. U niskim lukovima strepe sjene.

On je sam.

*

Davno je prošlo vrijeme refleksija, u čudo se prevratila i prijašnja sentimentalnost, sve je zaglušila rika metala i prskanje krvi po frontovima.

Prošao je oba pola psiholoških stanja u vrevi: i istančanu nervnu finoću do suza i bestialnu oporost, prkos sebi i svemu, cijelom čovječanstvu, koje ga je degradovalo na broj puške. Nakon ranjenja — nagle pokore mira, ispaštanja frontnih, patoloških bestijalnosti i slijepog sunovraćanja u legla prostitutki i noćnog sjaja — — pojavio se na brijegu potpunog smirenja on — crni zvučni fantom.

Ah kako ludo vjera i koliko strašan! — —

Crna sjena, koja goni Strindberga u Infernu, je kaskada nanizanih ljepota prema ovome nijemom caru, koji neumorno otkriva putove i pravce, zasjede i sredstva jezovite smrti.

Zar je to krivulja ludila u bistroj svijesti!, ta čemu dokazi nemogućnosti, samouvjeravanja; do-

zvoljen je i mir duše, — a njegov zvuk titra, gudi u pianissimu po groznom basu, čim tiši, tim strašniji, pretvara se u dvije beskrajne plohe ogledala, sažimlje ga u nevidnu tačku, postavlja ga u sredinu, da mu cijelu vječnost svoje groze pronese kroza nj! —

I ona tačka je prižmureno oko njegove svijesti, predsmrtnom se brzinom razvijaju misli, kao munje — — — »Kako bi bila blažena smrt, kad ne bi bilo uvjeravanja cara, da mu se carstvo prostire i s ovu i s onu stranu života!« —

To nije pakao — — to je dvopakao: carstvo trećega boga, koji je prevazišao dvostrukom moću i bijelog Jehovu i crnog Lucifera, a to je on: veliki, silni zvučni Fantom! — — —

— — — Poručnik dohvati violinu mehaničkom kretnjom, potegne gudalom preko žica i poče da niže, prigušenim zvukovima, pjesmu straha. Kroz titraje su se nizale slike šarenih ploha, — sad ogromno polje ljubica, sad ploha crvenih makova, sad lelujanje bezbroja glava ivančica — — — i zaplače. Nisu to bile suze srca, jer ga nije bilo, — to je bila bespomoćna gesta, bezvoljno gibanje jednog lica, koje osjeća vječnu blizinu strašne sile. Niti žalosti niti čežnje nije bilo u njemu. On je osjećao samo ostatak svoje volje, ali je imao ipak nejasnu slutnju oslobođenja. On je osjetio toplinu obećanja, što ga je šaputao ovaj komadić čudnog Orijenta.

Naglo odbaci violinu, skoči na noge, dohvati šubaru i šinjel, izjuri u noć, u grad.

Nema mjesečine, preslab je sjaj zvijezda da osvijetli gomile nepravilnih zidova, na oštrim, čestim zavojima prašnih ulica leže kosturi pasa, komadi prljavih haljina. Iza svakog zavoja, u gustoj tami, kao da čuči izgladnjeli prosjak, koji se kesi zvijezdama, umire od gladi i jedva hropti posljednju pjenu, zadnji sok tijela.

Neugodni susretaji oboružanih Farsa i konačno velika kapija dugog bazara pod hiljadama, olovom oblivenih, kubeta. Sjena sarvaza, kucanje gonga i promuklog saza iz neke tamne rupe.

On pojuri pod svod, gonila ga slutnja divljim zamahom, gluh, i slijep, ispružene desne ruke, da ne udari u koji otškrinuti kapak u mraku, iz gdjekoje rupe bi provirila obrijana, pokrivena vezenim ćulahom, glava, iz koje bi sijevnule zle, znatiželjne oči orijentalnog sitničara, i posvuda mir u gluhom labirintu Hiabana. — —

Oblio ga vreli znoj, dah mu odbijao, u vlažnom velikom hodniku, krpe pare, oči su mu gorjele, osjećao je u očnim jabukama zjenice kao nesnosne vrele iskre.

Stane. Fatalna slutnja ga zaustavi. U uzbuđenoj nedoumici trgne glavom lijevo i desno, pokuša da se sabere, u sljepočicama mu je lupao bat bila, zaustavi dah i osjeti s lijeve strane val vlažne, jake studeni. Zakorači bliže. Opazi pred sobom jedva vidljiv mliječni potez vrata bez krila. Uđe unutra, udari glavom o vrlo niski strop. Zguri se, izvadi iz džepa šibice, upali ih nekoliko, promotri uski vlažni hodnik, koji je zavijao na dvije strane. Pogleda na jednu stranu, opazi duboki red kamenih stuba, koje vode pod zemlju k bunaru — izvoru, začu grgoljanje vode. Krene drugim hodnikom, koji se čas dizao, čas spuštao. Nakon nekoliko desetaka koračaja dohvati rukom vrata, koja su bila skliska i zelena od vlage. Zakuca. — — Mir. — — Zakuca iznova i začuje iza vrata šuštanje i šapat. Polako zastenje mandala, on upali iznova snop šibica i kroz jedva otvorena vrata opazi zemljano, ispijeno lice starog čovjeka. Nešto je začuđeno gunđao u stranom jeziku, u poručniku uzavre krv od čekanja, nestrpljivosti, napne svu snagu mišića, i jurne šakama u vrata. Starac odleti, pod zamahom, udari muklo o nevidljivi unutarnji zid i složi se stenjući na zemlju.

Naglo se ogleda i opazi svijetle rubove oko drugih vrata. Otvori ih i uniđe u nisku, zemljanu izbu, prekrivenu izderanim hasurama i ćilimima. Udari mu u glavu težak miris maka i ugljena, koji izgara. To je bio težak dim opija. Razabere klupka povaljanih ljudi sa ogromnim staklenim očima. Na nekoliko mjesta se caklila žeravica u polupanim mangalama. Samo jedan čovjek, uspravan i hladan, stoji u uglu, šaka mu je grčevito stisla košćatu glavu kinžala.

Poručnik mahne rukom, u glavi mu sine misao, prozbori:

— Opij! — —

Suhi Tatarin, kao da odahnu, ostavi kinžal, oštre crte lica izbriše servilan i lukav smiješak. Okrene se prema niskom, prljavom ormariću, izvuče iza pasa mali ključ, otškrine i pruži mu nekoliko kestenjastih šipaka i prstima pokaže i progunđa:

— Dva tomana! —

Poručnik zahvati rukom u džep kaputa, baci mu nekoliko velikih srebrnih komada i istrgne mu iz ruke šipke. Na ormariću opazi čibuke sa glinenim kuglicama i male našice, dobaci mu još jedan komad i izjuri napolje.

Kad je sav znojan upao u svoju izbu i zaključao je, prvi put nakon tolikih patnja osjeti tren zadovoljstva, koje brzo zamijeni vječita, potmula prijetnja.

I prvi put mu sluga saspe živu, modrikastu žeru u mangalu, i prvi put on prilijepi komadić opija na glinenu kuglu, uhvati mašicama komad žeravice, digne je iznad opija, koji zacvrči i poče da kaplje u kuglu, ovijen čudnim dimom, mirisom maka.

I on prvi puta upije do dna daha taj dim, koji će njega da riješi ognjenog bića strašnog, zvučnog fantoma.

*

Prolazili su dani u borbi razbijenog čovjeka sa beskrajnom prijetnjom okrutnog boga. Momenti svijesti, bistrine, ležali su u vlasti sarkazma Fantoma. Prelaz u treći život, ono filtriranje kroz tijelo najčišćeg kristala, čišćenje od slabog tijela i slabe duše u dimu maka, dizalo je njega u život silnog osvetnika, koji mu je povratio najbogatija čuvstva, otvorio gajeve neopisive ljepote, u kojima je vladao zvuk, simfonija sa žica bezbrojnih, divnih violina, i njegova je zvonila, ali širinom najveće sreće, koja je gazila, satirala u prah i Fantom i užase.

Poručnikovo tijelo je nestajalo, rasle su velike crne oči s potopljenim modrim sjajem bolne radosti.

*

Oficiri njegova puka su počeli da se interesuju za njega. Znali su za njegovo pušenje opija. Dva dana se nije pojavljivao u sobranju. Odluče da pošalju dvojicu, da ga obiđu i odgovore od zla. Nekoliko su puta dolazili. Vrata su bila zatvorena, sluga im je rekao, da poručnik spava i da će se skoro probuditi.

Konačno uđu, kad je on zvao slugu da unese novu žeravicu.

Počnu nagovaranja, obazriva, prijateljska, blaga, zatim prijetnje, zadnje sredstvo.

Poručnik se ispravi na krevetu kao živi mrtvac, strog, leden s ogromnim očima, glas mu je bio šupalj, hrapav:

— Što? — ti dolaziš k meni pobijeđen, ponizan, lukav, da otmeš mač, kojim ću tebi odrubiti glavu? — Moja je snaga iznad tvoje, imadem obećanje vječne slobode i mira! U mojim je šakama moja duša! — — — Napolje! — Napolje zauvijek! — — on skoči s kreveta i ispruži prst prema otvorenim vratima. Oficiri se zgledaše crveni, uvrijeđeni i zbunjeni, neznajući da li da shvate ovaj gest kao uvredu, da li da reagiraju ili da se šutke povuku i prenesu sve na bolest.

Oni izađoše slegnuvši ramenima.

*

Strahovita glavobolja i strah pod zvukom budne sile, koja je oko njega obigravala, sklone njega na zadnje rješenje: na oslobođenje i triumf mira.

Posilni mu unese svježu žeravicu, koja zaigra mrežom sjaja po stropu.

Zaključa vrata, skine sa zida kinžal, odmakne s poda ćilim pored kreveta, izdubi u zbijenoj zemlji poda jamu, držak kinžala ukopa i oko njega zbije zemlju. Proračuna udaljenost od kreveta i to tako, da mu je došao, kad je ležao, pored prsa. Legne na rub kreveta, pričvrsti četvrtinu šipke opija na kuglicu i poče požudno da srče težak dim. Za nekoliko minuta osjeti gdje se preobrazuje u laku sjenu obasjanu suncem čarobnog svijeta. On se poče da diže, neosjetno, sretno. Uđe u veliki vrt, posut fantastičnim cvijećem, oblak najdivnijih lepirova poče da mu leprši oko glave, šarene opne krila titraju i odbijaju edensku glazbu. On je blistav i sretan, smiješi se bujnom životu i gle! — Pred njega izlazi okovan strašni bog, nijem i skrhan.

— O silniče! došao si da vidiš mene opojena snagom i srećom, kojom sam i tebe okovao! — Sjećaš li se onog užasa, kojim si me progonio, kad si dizao ledenim šakama sve stropove nad mojom glavom, da ih baciš na moju lubanju, sjećaš li se fijuka hiljada i hiljada taneta, koje si sipao u moju glavu, a da mi ne oduzmeš život? — Sjećaš li se moje bijede, u kojoj sam bacao dušeke iz ugla u ugao, da se sakrijem od noževa, koje si kroz prozore bacao na mene? Sjećaš li se moga bježanja i plaženja pod krevete da te zavaram, a kad si ipak zazujao strašnim zvukom i skliznuo rukom po mome tjemenu? —

Sjećaš li se mojih užasnih snova, kroz koje si se provlačio i unosio u njih smijeh natpaklenskog očaja? Sjećaš li se koliko sam puta krikom utekao iz sna, sa teretom tvog strašnog pogleda na duši?

Ne ću da skvrnim svetost ovoga mira, da iznosim pred licem sreće užase kojima si me šibao. Dobri geniji su mi dali ovaj mač, da ga sunem u tvoje gorko srce. Reci riječ! Molbu i opravdanje!

Ti šutiš podlo, drhćeš pred licem ovoga svijeta, kuda ne dopire tvoja moć! — I moja smrt u ovome carstvu ne pripada tebi nego njima, ovima dobrim genijima. Zamukao je tvoj zvuk i evo mu smrt! — — — — — — — — — — — — — — —

*

I opet su došli oficiri, kucali su, i posilni se uzbunio, dugo ga nije zvao. Konačno provale vrata. U polutami je svjetlucala žeravica i šarala po stropu čudne arabeske, sa zidova se lelujalo u mekanim bojama šarenilo svilenih perzijskih ćilima. Na stolu je ležala razbijena violina.

Na podu je ležala potrbuške lješina, ogrezla u krvi. —

Glazba, salva, grob i mir — — — — —

J. S. Vrignanin.

O STAROJ MUDROSTI POETIKE

... »tragedija... samilost i strah... i pročišćenje tih takih doživljaja. Odavna nam je ova definicija tragedije postala preuskom. Već otada otkako smo upoznali, da tragično nema da tražimo samo na daskama scene. Tragičke osjete i senzacije i vršak, najljepši cvat njihov, katarzu, ne daju samo maske i koturni, ne samo deklamacija i geste, niti samo dramska radnja i sklop i splet njihovih ideja. Tragično je svuda i svagdje gdje se god malo i sićušno nađe sred igre kozmičkih sila, i te sile i njihov vrtlog u sebe upije. pa raznijele ga one ili ne. Po tomu onda to sićušno malo postaje velikim i silnim. To je tragično. I to dakako nema samo na poznornici, nema samo kod tragedije. Toga ima i u svakoj drugoj umjetnosti, i u samoj finoj komici, u muzici, u lirskoj poeziji, u romanu.

Kad se stari Aristotel, kome ljudi toliko čine krivo, dao na to, da empirijski i induktivno, da motrenjem samih dotadanjih djela grčke dramatike odredi nauku o drami, kad se dakle dao na posao, koji su toliki iza njega opetovali i koji u neke ruke i sa nekih gledišta i mi sada radimo, onda je stari Stagiranin držao da ne može bolje razlikovati tragediju od ostalih vrsti pjesništva, nego ako konstatuje kod nje, da budi samilost i strah i da onda uz pomoć određenih momenata dovodi do »katarze« tih senzacija. Istina je. da se po tome tragedija donekle razlikuje od ostalih vrsti drame. Istina je i to, da je baš katarza glavna odlika tragičnoga osjećanja.

*

Čudno djeluju jad i tuga. Oni su neki centri koji skupljaju oko sebe sve slično. I tako se u nama oko toga jada, što ih gledamo i osjećamo u tragediji, spliće i preplića sav onaj jad, što ga čovjeku zadaju one rane života koje nisu od prebola. Ma koliko mi pregorili pojedine neugode i tegobe u životu, ne propadaju svi bez traga u nama. Uopće ne propada možda ništa psihijsko bez traga.

U nama, bi reći, onako ispod svijesti naše, čekaju samo svi jadi naši, da izbiju, da zaskoče čovjeka, da zavladaju njime. Ono, što kriminalista redovito gleda samo u slučajevima zločina i zločinaca, kad prastari instinkti. tko zna od kog baštinjeni, zaskoče psihu do tada na oko korektnoga građanina, to je u stvari jedna općenita psihološka istina. Ništa u nama ne propada i sve jednom. doživljeno živi u nama dalje i formira, znali mi za to ili ne znali naš kasniji ja.

To vrijedi dakako osobito za one doživljaje, koji su u nama pobudili ili veliki jad ili veliku radost. Oni po tim afektima, koje su proizveli, u konkretnom slučaju upravo stavljaju u gibanje čitav jedan veliki aparat našega bića. Baš zato, jer im je bio toliki ekstenzitet, jer se toliko raširili po čitavom našem ja, zato onda toliko jače i trajnije u nama djeluju. Ti momenti zato i ne propadaju. Kad dođe njihov čas, oni se jave nekako osnaženi, oni su, bi reći, kroz cijelo vrijeme svoje latencije, kroz sve to vrijeme što su bili nekako skriveni u nama, skupili u sebi neku životnu energiju i ta se životna energija manifestuje u takovome času.

Tragična bol i strah. oni tragični afekti koje mi onda doživimo, baš i jesu takova centra. oko kojih se ti latentni jadi skupljaju, pomoću kojih se oni osove na noge i djeluju svi zajedno na nas. Nije nama dakako u pojedinom času jasno svijestito da je tako. Vidimo to jasno tek po samomu kasnijem djelovanju, vidimo to baš po samoj katarzi. Jer baš onda, kada ti afekti dozriju do jednoga vrška, uzavru da tako kažemo do svoga vrelišta i uzmute svu našu psihu, pa kad se onda baš time, što su nam tako došli u jasnu svijest sami djelovanjem svojim slome i prekinu, onda s tim ujedno dovedu i do vrška i do preloma i svu tu bol, koju su onako mimogrece i usput probudili u duši našoj. To je »katarza tih i takovih čuvstava«. Odatle i ono olakšanje, odatle i ona velika smirenost, koju katarza donosi.

Jer baš time, što ti veliki afekti stavljaju u pokret cijelu psihičku mašineriju, što su tako vezani sa svim pokretima naše duše i sa svim motornim našim životom, baš po tome ti afekti jačinom svojom. da tako kažemo, upravo inerviraju sve te putove u psihi, učine ih pripravnima na akciju. Kad onda ta čuvstva uđu u smirenost, onda svi ti motorni momenti dobivaju tako reći novu hranu dobe nove ideje mira, primaju mjesto one energije, koja izbija iz potlačenosti, onu energiju, koja izbija u smirenosti i povedu sav psihofizički organizam tim svojim novim smjerom.

Obično se najme tragedija, kao i svako umjetničko djelo uza sve to, što ga tako često ljudi vole da spajaju sa ličnošću pjesnikovom, s druge strane opet uzima kao jedno osamljeno djelo, bez veze sa ostalim životom gledaoca ili slušača. U stvari pak to nikako ne stoji. Nema u nas osamljenih naših doživljaja. Ništa psihičko ne propada. Ono djeluje u nama ili u jasnoj svijesti ili ispod nje. Baš zato moramo da kod katarze apelujemo, da tako kažemo. na medecinski karakter katarze, na njezinu vrijednost duševne higijene. koja pročisti ne samo jedan konkretni jad, nego i jade naše uopće. Sve je u našemu doživljavanju s mnogo niti spojeno sa

čitavim našim životom. I što je dakako djelo jače, što djelo jače djeluje na nas, to je ta veza dublja i odlučnija, to je djelovanje djela dublje i eventualno kobnije za sav kasniji naš život, za sav kasniji naš ja...

Tako se i svaka tragedija sama sobom uklapa i spaja sa čitavim ostalim životom našim, sa čitavim mišljenjem našim. Već sam taj fakat da se tragedija kao svaka umjetnina baš bazira na samomu našem životu, na čitavome našem gledanju na svijet, na čitavome našemu osjećaju i na svim našim vrijednostima, već po samome tome faktu vidi se, da je i svaka tragedija vezana s našim bićem i s našom psihom vezana, koji kud i kamo daleko prelaze samu dramu kao jedno osamljeno poetsko djelo. I baš zato, jer katarza preko onih tragičkih afekata, koji uzmute svu našu psihu, djeluje na sav naš individualitet, baš radi toga tragedija i katarza nemaju posla samo sa onom konkretnom tragedijom koju gledamo, ili muzičkim djelom koje slušamo, ili jednim veličajnim uzvišenim prizorom u prirodi, već je ta katarza odmah u jednu ruku i produkat čitavoga individualiteta, a dakako onda i novi faktor u čitavom individualitetu. Po tom se momentu i razlikuje konkretni specijalni doživljaj katarze jednog individua od toga doživljava u drugom individuu.

Svaka tragedija zato u povijesti kulture, uza sve te neke tipske svoje osebine, recimo konkretno uza sve ono tipsko, što je u svakoj katarzi, djeluje različito na ljude pojedinoga doba. I baš mi, koji živimo u doba, kad se ruši i to odlučno ruši onaj strogi statički (da velimo sa Höffdingom) karakter našeg sopstva, kad se ruši ona slika stojičkih karaktera i stojičkoga nepromjenljivoga individualiteta dušinoga atoma, a na njezino mjesto dolazi ono neko kolektivističko shvaćanje našeg sopstva, kad vlada biološka spoznaja o organizmu kao državi stanica i o nama kao jednoj specijalnoj državi stanica i cijelome sustavu njihovih funkcija, mi smo baš više nego druge generacjie disponirani, da osjećamo tragično na poseban način.

Tragedija, osobito ako je dublja, uzbuni i uzmuti sav naš psihički inventar, sav naš faktični ja. I baš mi, koji smo duševno preporodili u regeneraciji heraklitske evolucije, mi imademo jedan specijalni varijant doživljaja katarze. Taj je baš u glavnome sličan onome sofističkome vijeku, u kojemu je Euripid stvarao svoja djela. Katarza se naša ne ograničuje samo na onaj jedan isječak same drame i samoga sadržaja drame, već se proširuje na čitavo naše gledanje. Zato i motivi katarze u pojedinoj drami mogu da leže i izvan samoga konkretnoga kruga izvedenih situacija i mogu da leže i da crpe svoju hranu ili iz osnova, na kojima se gradi ta situacija, ili samo iz markiranih, pa i neizvedenih motiva i situacija. To je baš slučaj kod modernih drama. I tu se, kako smo istakli, katarza ne sužava na sav dramski siže, već ga prelazi i zahvata u cijeli kulturni krug mišljenja i gledanja modernoga čovjeka.

To nije samo jedna akcesorna slučajnost. To je više. Čim smo jednom sposobni, da osjetimo katarzu ovakve vrsti, koja nije vezana samo na sam sadržaj djela, samo na samu konkretnu radnju, onda su time dane i mogućnosti, da se i sama drama i sama dramska poezija može da razvija jednim sasvim drugim smjerom. Davno smo dakako upravo i zaboravili na to, da je Aristotelu drama »oponašanje prirodnih događanja«. Uz silnu kreativnu snagu stilske drame — a svako je prikazivanje uvijeke više jedan izbor, nego stilizovanje, — ne može dugo već ni govoriti na taj način o kakovome imitovanju, o kakovoj manje ili više savršenoj paslici i prilici faktičnoga događanja.

Nama je dramsko događanje već odavna postalo jednim sustavnim događanjem svoje sasvim osobite vrsti. I sada se na tom momentu može, — dakle i mora da razvija nova drama. Drama moderna i tragedija moderna ne trebaju po ideji, a ne trebaju, kako znamo, po tolikim praktičnim slučajevima ni faktički onakove konkretne sadržajne radnje, kako su je trebale tragedije starinskoga i staroga stila. Kad je tragično i ono doživljavanje, koje u nama bude velike muzičke kompozicije, kad je tragična i ova i ona skulptura, i ova i ona arhitektonska ljepota, onda je jasno, da tragedija nije vezana na ovo ili ono konkretno, na silu u nekakove »činove« svedeno događanje, poput socijalnih događaja i doživljaja u životu. Onda može i drama poput Maeterlinkovih naslućenih i označenih tragedija i poput Rusa i njihovih djela biti i samo drama unutarnjih doživljaja. A mogu i mjesto tih pojedinaca i njihovih tipskih situacija da nastupe sasvim novi momenti, čiji se zaroci već opažaju, ali koji također još nisu izvedeni. Može, a i mora da nastupi kolektivna drama. Drama, u kojoj nisu faktični protagoniste pojedinci, već mase, a mogu pače da budu, da tako kažemo, i same situacije i objekti bilo koje vrsti. Stvar je dakako pjesnika da oživotvori i inkarnira ovu vrstu poezije. Mi smo ovdje imali samo da markiramo, da se i na samoj tradiciji može da razvije nova grana drame, nova u pravom smislu moderna kolektivna i objektivistička drama i tragedija.

*

Naša čuvstva najme, kao i svi objekti i sve što se događa i što jest u svijetu, ne samo da nisu idealno kruti sustavi, ne samo da nisu neka nepromjenljiva od vijeka do vijeka ista jedinstva, već su poput svakog drugog doživljaja, poput svakog događanja, poput svake stvari i poput života sviju svjetova i sunaca, podvrgnuta zakonu svega kozmičkoga, a specijalno zakonu svega organskoga: razvoju, evoluciji, mijeni. »Stalna na tom svijetu samo mijena jest«, mijena, koja ne znači ludu kapricioznu promjenu, koja ne znači hir i voljicu za novim senzacijama, nego mijena, koja je duboko osnovana u organskoj prirodi svega, koja po zakonima svijeta nastavlja dalji život i dalje događanje svakog procesa, svega što jest i što se događa. Drugim riječima: sva ona čuvstva, što ih mi doživljujemo, kad sami za se čitamo koju tragediju, sva ta čuvstva nisu nego neprestani prelazi jednih doživljaja u druge, nisu nego neprestana razvijanja tih doživljaja, njihovo pojačavanje i slabljenje, njihovo preplitanje i rasplitanje, polagano prestajanje i više ili manje naglo stupanje u svijest.

Čuvstva naša poput svih ostalih naših doživljaja nisu najme nego jedan znak, da se ispod razine naše svijesti odigrao taj ili onaj nepoznati proces, čiji su poznati efekat i znak baš ta čuvstva. Čuvstva naša i njihov tok i sav razvoj, sve to klijanje, rastenje, grananje i preplitanje, pa onda i pomalo stanjivanje i nestajanje tih čuvstava, veliki su jedan proces, kompleksan, pun promjene, ali dakako čvrsto i organski međusobno povezan. Jedna imanentna cjelina. I u kompleksu čuvstava, koji prate sve pojedine čine tragedije, sve pojedine momente njezine radnje, sve faze dijaloga i sve ljepote govora, u tom čuvstvenom sadržaju tragedije same, nastupa uvijeke i bezuslovno tamo pred kraj njezin jedno o sebi veliko, vedro i snažno čuvstvo. To osjećanje, koje ovdje nastaje, ovdje u tom petom činu tragedije, to osjećanje je neko doživljavanje karakterizovano čuvstvom vedrine i snage kao i njegovim pratilicama, koje će se sada za čas splinuti i stopiti sa onim bolnim tragičnim čuvstvima dosadašnjim i koji će onda svi zajedno dati ono, što se zove pročišćena bolna tragična čuvstva, to jest dati njezinu katarzu.

Kartaza je dakle jedno kompleksno psihičko stanje, jedan doživljaj, u kojemu nalazimo i ovu kompleksnu senzaciju mira i vedrine i sva ona bolna tragična čuvstva. Cjelokupna njihova slika jest onaj veliki i duboki mir, ona potresena da tako rečemo pobožnost, koja je uvijeke spojena sa čuvstvom divljenja, čuvstvom uzvišenosti, koje osjećamo, kad pročitamo pravu tragediju.

To je u glavnim crtama nalaz individualne katarze. U glavnom je sličan, ali u nekim bitnim specijalnim karakteristikama različit, nalaz kolektivne katarze kod publike. Publika je gomila i za nju vrijedi psihologija gomila.

*

Svi oni, koji su sudjelovali kod kojega od onih vršaka ratnoga klanja, koje se zove juriš, mogu da kažu, da oni taj momenat nisu znali za sebe, da su sa ostalom gomilom imali tek jedno osjećanje silnoga efekta, uzbuđenja i silne potpuno primitivne instikte ubijanja i obrane. I kad je juriš prošao i ljudi odahnuli, onda se je mnogi taj stidio opojenosti, u kojoj se nalazio. Ipak je, kad je promotrio stvar pobliže, vidio, da čini sebi krivo, da ga ni najstroži sudac koji bi vagao »srca ljudska i bubrege naše« ne bi mogao da osudi. On je u tom času kad je jurišao — a to osjećaju svi bez iznimke — bio netko drugi, bio je, a da toga nije znao, samo jedan dijelak jednoga drugoga, mnogo primitivnijega bića, mnogo goreg i brutalnijeg, jedne gomile, zadojene slijepom mržnjom kao u nekoj atmosferi otrovanoj zagušljivim plinovima.

Istaknuvši tu praduboku razliku u konkretnim zakonima, koji vladaju psihičkim životom ličnosti pojedinca i ličnosti gomilske, možemo sada da pokušamo da, iza one u velikim oblicima potcrtane skice individualne katarze, dademo jednako općenito i tek u glavnim potezima markiranu i skiciranu konstataciju nalaza kolektivne katarze.

Konstatacije, o kojima se radi, kod te kolektivne katarze, one su, kojih bi se primjerice sjećao čovjek kako mu je bilo pri duši, kad je nekritički prosto predan djelu, prosto predan svojim dojmovima, sjedio u kazalištu i koncertu, kad se izvodila umjetnina, koja zaslužuje ime tragička. Dakako, da se čovjek kritik, koji sjedi u gomili kazališne publike, ne ravna u svojim osjećanjima po kolektivnoj psihi gomile. On se svojim kritičkim naporom i svojim samoopažanjem baš izdvojio iz te okoline, odvojio se od nje i izolirao. Njegova samoopažanja imadu, što se tiče konstatovanja kolektivne katarze, samo vrlo relativnu vrijednost. Nego baš onda, kad čovjek nikako ne stoji specijalno kritički u gomili, kad on doživljava tragičnu umjetninu onako, bez osobite pažnje na kritičke momente, predan njojzi, onda se njegovo doživljavanje u mnogome pogledu, u glavnome pogledu, to jest bez obzira na ovo i na ono, na što se on slučajno sjeti, može i mora da nazove kolektivnom reakcijom, reakcijom jednog čistog dijela gomile.

Ljudi, sjedeći tako u kazalištu recimo kod tragedije dobre i odlično igrane, zaborave na sebe, za-

borave na susjeda, zaborave na svoje dnevne brige, i žive s onim ljudima na pozornici, onako, kao da su začitani u kakav interesantni roman, ili kao da sami gledaju kakav interesantan događaj. Kod toga međutim ne misle oni i ne osjećaju oni sasvim na način kao inače, nego na način mnogo direktniji, mnogo primitivniji onako, kako se i sami kasnije često puta poređuju s djecom, ili s naivnim i primitivnim licima.

Ta su čuvstva od doživljavanja u teatru ili koncertu mnogo prostija, to jest ti su doživljaji mnogo jednostavniji i bliži instiktivnome životu ljudi. Samilost publike i onaj tragedijski strah i ta takova čuvstva, vanredno naliče onoj instiktivnoj refleksijom ljudskom nepomućenoj i ne metamorfoziranoj ljubavi, koju mati, bila ona kraljica ili prosjakinja, osjeća za svoje dijete. Onako recimo, kako su materina ljubav, ili pozicija muža kao hranitelja porodice jednostavni i primitivni instinktivni, prostonagonski, takovim su čuvstvima slični tragička samilost i tragički strah i ti takvi efekti kod publike u kazalištu, ili kod koncerta, kad ona doživljava nešto tragičko. I kod ljudi, koji inače ne manifestuju svoja čuvstva grimasama ili gestama ili smijehom ili suzom, oni baš radi toga, jer nisu više oni sami, jer nisu u tome času nego odjelak kolektivnoga ja gomile, oni se smiješe i plaču.

Kad u razvoju čuvstvenoga sistema dolazi do katarze, to jest, što se više približaje onaj momenat, kada će da izbiju oni momenti jačine i vedrine, koji su uopće općenita karakteristika katarze, kada će oni da izbiju iz onih bolnih čuvstava u jedinstvo tragičnog osjećanja snažnim životnim elanom, onda se u takovome času i u takovim preparatornim časovima, koja te momente potcrtavaju u drami, opaža kao neka električna struja ili iskra, koja kao drhtaj prođe kazalištem i koja se kao stojni val u fizici, kao svaki pojav rezonance, kao duševna jeka odbija od toliko stijenja, time samu sebe potencira. Tako ona čuvstva elana katarze dobivaju jedan zamah efekta, koji baš — nalazimo u individua i koji kao zamah, s većim afektivnim intenzitetom najlakše prelazi u kretnje u buru odobravanja. Baš ove eksplozije afekata, koje se pokazuju u buri oduševljenja, u pljeskanju, ustajanju, vikanju, imadu baš korijen svoj u tome, da je ta kolektivna katarza drugojačija od katarze u čitača ili slušača fine duše, koji bi dakako svoje odobravanje pa i u najvećem ličnome osamljenom ushitu manifestirao na drugi način. Baš iz toga momenta, bure pljeska, za koju dekadenti krivo drže, da smeta štimungu, i da ga uništava, baš iz toga momenta može da se upozna, kakav je doživljaj katarza u publike, u masi.

*

Tako ima razlika između doživljaja izmira tragičnoga u čovjeka pojedinca i u publike kao mase. — Ali i opet im je zajedničko ono najglavnije: Tragički bol u umjetnini i po umjetnini u nama izazvan, vodi sam do svoga pročišćenja, do smirenja, do velikih osjećaja snage i vedrine. Tragička umjetnost služi »vjeruju« snage i potenciranja života.

(Kako je s tim doživljajem katarze u samih »producenata« umjetnosti, možemo da vidimo drugom prilikom. Tu bismo vidjeli veću analogiju između katarze pojedinca i autora s jedne strane, a između katarze mase i glumca ili svirača s druge strane).

*

Sama nas katarza vodi do svoga smirenja, do pročišćavanja čuvstava tragičnoga. Već u ranijim stadijima umjetnine pripravlja nas umjetnina sama na to. Iz konačne zamisli autorove niče i tragedija i svaka tragična umjetnina. U nama, kad doživljujemo tragičnu umjetninu, već od početka titraju osjeti, koji su upereni spram konca tragedijske katarze. I ako mi toga konca još i ne znamo, ono, što se u duši našoj ispod praga jasne svijesti događa, upereno je već na taj konac sam. U prave je umjetnine sve prema tome koncu udešeno. I taj se smjer našega doživljavanja tokom umjetnine i njezinoga razvoja u nama sve jače manifestuje. I neznajući živimo mi psihom svojom prema tome koncu. U nama se taj konac pripravlja po putevima, što ih bude prvi ti naši osjećaji.

Sve psihično je uvijek u vječnom razvoju. I sam put razvoja tragičnoga čuvtva do katarze najljepši je primjer toga razvoja, jedan specijalni slučaj, koji ilustrira ovaj veliki vječni zakon svega života i vjerojatnoga svega svijeta. Strogom zakonitošću svojom dira taj razvoj tih tragičkih doživljaja u nama u opće one žice, koje odzvanjaju, kad ih taknu oni procesi, koji znače i manifestuju naše misli o Svemiru uopće. Tragično je zato uvijek uzvišeno i vodi nas u sfere kozmičkoga osjećanja, našli ga mi ma u kojoj vrsti umjetnosti.

Kad motrimo razvoj tragičnoga čuvstva, motrimo u stvari jedan tipski primjer kako u opće živi naša duša. Život znači neprestano reagiranje, neprestane procese, koje organizam izvodi, da uzdrži i potencira svoj život. I u tim prvim procesima, koji jednom počnu, dane su već i određene linije, u kojima će taj proces, bude li nesmetan, dalje ići. Zato jačaju u nama tolike misli naše, zato se one vremenom razvijaju i nose nove plodove, a ne padaju u ništavilo zaboravi. I što su te misli dublje ili što osjećaji dublje zadiru u biće naše, djeluju jače u nama, i ako ih mi uvijek ne znamo. Tek najednom provru iz dubine i začuđuju nas divotom svojom.

Često smo upravo zapanjeni nad darovima, koje smo tako primili iz te rijeke milosti, što struji kroz dubine našega bića. Tako je i s katarzom i s razvojem tragičnoga čuvstva do nje. Zato nas tako i zadivljuje onaj prekrasni mir iza bure, iza doživljaja pravoga tragičnoga djela. Zato smo okrepljeni i uzdignuti mjesto da smo potišteni, kad smo evo kroz toliki jad prošli. Jer sami smo zajedno s autorom stvorili u sebi tu divotu, a da toga ni znali nismo.

Tu su mudrost evo znali već stari poetici. I ta mudrost zrije polagano dalje u nama i penje se s razvojem ljudstva sve na više. Ne znamo, kod kojih će divota stati, i dokle će još da dovede sretne poetske duše. *Zdenko Vernić.*

ZLATNA CESTA

(Motiv iz Dubrovnika.)

Stijenje se strgano penje
S pučine tamne i plave,
Po njem ko svijećnjaci cvjetni
Rasute cvatu agave.

Giba se more i biba,
Mirte sa otoka dišu,
Mjesec nad mirima plovi
U noć sve crnju i tišu.

Cesta se prostrla zlatna,
Sva se u drhtanju cakli,
Ne znaš, da l' odmiče cesta,
Il su se talasi makli.

A more šumi i priča
Na dnu kod drevnoga zida,
Ko da je prigušen smijeh
Ili tko nemoćno rida.

Katkad iz tihe te tame
Zaplovi čamac i sine,
Drhtavim zlatom sav posut,
I opet u noć on mine.

Sablasno s čamcem i ljudi
Ko silhuete se gube,
Kao da nemaju srca,
Kojim i trpe i ljube.

Zlatna se odmiče cesta
U ono bespuće neko,
Pusto i tajno ko život,
Nekud daleko, daleko...

Dragutin M. Domjanić.

VITICA

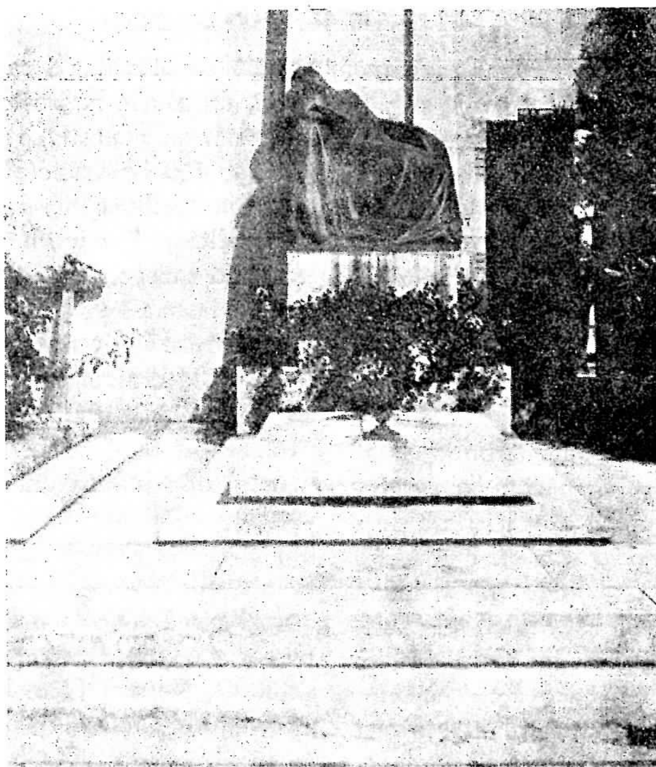
Polako, ko biljka, raste bjelina mojih osjećanja i snova,
I nevinost postaje nevjerovatno slična malom djetetu.
Ljubav se od prepunosti guši, ko u prvom poletu,
Duge str'jele mjesečine u krošnji neprobojnih kestenova

Sličan sam nemirom bolnicama, što se ne umiriše,
Jer su gledali sjaj dana sa svojih kužnih kreveta,
Ili ljudima, koji ostaše pod teškom tučom kleveta
Zato, što se ni s Bogom, ni sobom nikad ne izmiriše.

Uviru u me, čistoćom r'jeke, stare molitve i maštanja.
Kada su pregršti mojih ruku mirisali darom njene kose,
Zanosi, opet, osjećanja starim putem k zv'jezdama nose,
I život postaje viši, kad je s više iskrenog praštanja.

Oči mi pokazuju stidljivost i čistoću neba u ljetne dane,
A sluh je pun njenih r'ječi izrečenih u minulo vr'jeme.
Srce se s nova bavi sadržinom davno prošle teme,
Kada je njen osmjeh u svakom kutu sijao fatom morgane.

B. Gjukić.

IVAN EKERT (TRAVNIK): NADGROBNI SPOMENIK.

FRANULOVIĆ ANTUN: PJESMA DALEKOM DRUGU

Noćas sam te u hladnim zrakama mjeseca
vidio,
moj daleki izgubljeni druže.
Noćas, kada je mjesec
svojim ukočenim zrakama
zaustavio
neizgibni voz života
i dušu
ostavio samu na cesti da se obazre
na dugi trak,
što su ga izdubli točkovi života;
Vidim te,
o dobri moj daleki Ja,
daleko negdje u svijetloj ravnici,
kako još gledaš
zadnju zvijezdu na zapadu.
Na tvome čelu još sjaji
veliki i sveti
znak vjere
i oči Tvoje veseljem gledaju
u veliku i neprozirnu
ravnicu života.
Oko Tebe plešu još
veliki svetački ples
Ideje
i zvonki ritmi oduševljenja
pjevaju
tvoje veliko veselje života.
A ja:
Kola su prošla daleko
kroz sunce, vjetar i dan.
i sada sam sâm u tami
bačen u jarku kraj ceste
bez ikakvog svjetla
bez sreće
bez nade
Sâm
u tišini pogubne i crne noći
i mraka
a oko mene već se nadvila
zloguka ptica gavran
i čeka da postanem
leš.
Hladan i ukočen
leš.

BRANKO MAŠIĆ

Uz roman »Ljupče«)*

Iza one četiri nejednovite i ispretrgane razvojne linije: Kovačić, Gjalski, Kozarac, Novak, zamah našega najjačeg i najplodnijeg knjiž. pokreta, realizma, ostao je pretrgnut, okrnjen, nedovršen. Možda tome nije razlog samo onaj pomodni izvana donešeni pokret t. zv. artizam, tako zvane, »Moderne«, koliko sami začetnici toga našega realizma. Nijedan od ta četiri pisca nije izdržao tu razvojnu liniju do kraja. U osnovi analitičan taj pokret nije našao toliko snažnu ličnost, koja bi mogla da sveobuhvatnom sintezom prevlada tu prvotnu analizu i tako stvori posebni tip našeg općenarodnog realizma. Mjesto toga postao je on partikularan, atomističan, provincijalan: zagorski (Kovačić, Đalski), slavonski (Kozarac), primorski (Novak). I ne samo to, već su se i te provincijalne linije trgale jedna za drugom, kad su od njihovih začetnika, od analizatora društva postali svi ti pisci jedan za drugim analizatori vlastite duševnosti, neke vrste psihologisti i mistici. Na toj zakretnici pretrgnuta je ona ranija tijesna veza između živog društvenog života i književnosti i u našoj noveli nastao je i odmatao se jedan dosta beskrvan, neodređen, period knjiškog psihologiziranja i artističkog verbalizma. To knjiško eksperimentisanje trajalo je sve do najnovijega vremena, a prekidano je samo na mahove kojim konzervativnijim i jačim talentom, što se nije dao poljuljati općom pomodnom strujom (Šimunović i najraniji Kosor). I kod Srba je bilo jednako. Iza Sremca i Matavulja, koji su se isto tako ograničili na provincijsku perspektivu, nastao je samo jedan jači zamah, da se prevlada ta mala perspektiva i da se probije taj uski horizont (Bora Stanković), ali je taj zamah otišao odmah ispočetka na drugu stranu. Stanković nije sociolog ni folozof, on ne analizira društvo ni ideje, njegova analiza ide drugim smjerom, smjerom individualne psihologije, njegova analiza postaje i ostaje analizom ličnosti, i to one primarne, nagonske i racionalne strane ličnosti. Stanković nije racionalista po realističkom receptu, on je metafizičar, lirski metafizičar nagonskoga života i s tim se on raskrštava odmah u početku sa onim našim tradicionalnim realizmom.

Eto, na toj pretrgnutoj liniji naše novele nadovezuje se i raširuje novelističko nastojanje Branka Mašića. I odmah po tome on se razlikuje bitno i principijelno od drugih pripovjedača svoga naraštaja: Donadinija, Andrića i Krleže, koji polaze sa drugim shvatanjima i sa drugih stajališta. To ne znači, da Mašić naprosto nastavlja započeto djelo realizma, on naprotiv p r o č i š ć a v a taj nejednovito započeti i prerano prekinuti put i hoće da tome čitavome, prilično heterogenom, našem realizmu u svim oblicima (jer je tih oblika bilo više) dade jedan jednoviti smisao, jedno uravnoteženje i da od njega stvori t i p n a š e g a r e a l i z m a. Te sve razasute i neizrađene linije našega realizma, koje su se pretrgnule već krajem prošloga vijeka, hoće Mašić ponovno da izvije do kraja i da, iscrpivši sve mogućnosti realističkog izražavanja u stvaranju, dade realizmu jedan jedinstveni naš stil, onako kao što su realizmu dali svoj zasebni stil Rusi, Francuzi i Englezi. Crta i crteža toga društvenoga, socijalnoga (ovdje nije govor o psihološkom) realizma imamo i otprije već podosta nabačenih, tako kod Kovačića (U registraturi), Đalskoga (U noći), Kozarca (Mrtvi kapitali), Novaka (Tito Dorčić), Sremca (Pop Ćiro i pop Špiro), Matavulja (Fra Brne Bakonja), Šimunovića (Mrkodol), Kosora (Rasap) i t. d.; ali sve te crte i crteži ne mogu se ni po slici ni po karakteru svesti na jedan smjer, koji bi dao određenu tipsku sliku našemu realizmu. Mašić prvi od mladih započinje s v j e s n o i p r o g r a m a t s k i to djelo.

Prema rečenom Mašić bi morao imati neki svoj program, jasan i određen, i neko svoje izgrađeno shvatanje realizma. Možda je tim previše rečeno, jer napokon još uvijek je u pitanju definicija realizma. Koji je kriterij za određivanje realizma, kad se tim imenom naziva jednako Dostojevski kao i Turgenjev, jednako Dickens kao i Balzac ili napokon kod nas jednako Sremac kao i Matavulj, Kozarac, Kovačić itd., iako su razlike među njima uza sve to ipak velike? Biće, da se čitavo težište toga kriterija neće nalaziti samo na strani objektivnoj, nego da je jedan veliki dio toga kriterija uvjetovan psihom subjekta, stvaraoca; jer napokon, zar ne može svaki pisac uzviknuti filozofski zajedno sa Dostojevskim: A šta je uopće realno? Uza sve to mi kod Mašića nalazimo jedno jasno i određeno shvatanje realizma, i to ne samo u njegovim djelima, tome glavnome tumaču piščeva shvatanja, nego i u njegovim teorijskim konfesijama.

To svoje shvatanje realizma iznio je Mašić teorijski sa najviše iskrenosti u jednom svome predavanju: »Ciljevi umetnosti«, čitanom u Proljetnom Salonu 1917. (štampanom u Književnom Jugu 1918. knj. II. sv. 5.). Svoje gledanje na umjetnost i na realizam izražava tu Mašić ovako: »Dok se naša moderna lirska poezija izvija i penje do pod nebo,

*) Ljupče, roman naših dana. Izdanje Zabavne biblioteke, Zagreb 1925. Cijena 24 dinara.

da joj tako reći nestaje tla pod nogama; da gubi kontakt sa životom, dotle ima jedna grana književnosti, koja ozbiljno preti da natkrili sve što je dosad dala ljudska reč. A to je najnovija realistička lepa književnost«. Dalje govoreći o drugim strujama i školama književnim obara se on sa najviše temperamenta na romantičku književnost »koja se razvila u neku nemoguću, nedotupavnu, lažno sentimentalnu književnost, koja nažalost još uvek hara i zatupljuje ono još malo ukusa i razbora među nama«. I tražeći sada cilj umjetnosti, on je nalazi u svom smislu: »Sve umetnosti ne bi bile dostojne svog visokog mesta, koje zapremaju u istoriji čovečanske kulture, kad bi se radilo samo o tome, da se izvedu izvesne lepe slike, ugodna raspoloženja ili dirljivi utisci. Ima naime jedna oblast duha ljudskog, koja je uvek iznad svega, u svemu, i posle svega. A to je filozofija, ili, u ovom slučaju, krajnja dodirna tačka svih umetnosti«. Tko je među najvećima od književnika najbliže došao toj tačci? Na to pitanje upire Mašić prstom kao na najvećeg književnog titana na Dostojevskoga, i to opet iz svojih, samo psihološki razumljivih razloga: »U velikim svojim delima on nam je tako reći odsekao komad presnog, sirovog života, onakav kakav je, očistio ga na površini od svagdanje sitne prašine: kratkovidnosti, neukusa i frivolnosti, i izneo ga pred nas. I šta mi sad vidimo? Doduše život nije neka mrtva supstancija ili nepokretna stvar, od koje možemo mirno iseći komad i izneti ga na svetlo, da ga bolje proučimo, ali ipak, kad nekom pođe za rukom, da od živoga tela otrgne komad mesa, onda to meso istina nije više živo, ali po krvarenju, prerezanim žilama, kostima i sponama, možemo donekle naslutiti i osobine i karakter tog živog tela...« Očito je, da je u tim izjavama izneseno piščevo lično gledanje i shvatanje, njegovo teoretsko gledanje. Mašić se na još jednom mjestu teorijski izjašnjava o svom književnom shvatanju, i to pišući kritiku o novelama Borivoja Jevtića. Prebirući Jevtićeve novele hvali on — što je karakteristično — bogatstvo njegova rječnika, a za najuspjeliju novelu veli, da je »najbolje realistički skinuta pripovetka«. Na istome mjestu nalazimo i piščevo poimanje metode rada, što je po čitav Mašićev rad veoma karakteristično. Da ga citiramo: »Ako neko hoće da bude slikar, nije dovoljno da nosi dugu kosu, pohabano ili somotsko odelo i pozelenjelu pelerinu, nego se tu mora mučnim nizom godina naslagati gomile skica i studija sve po živom modelu i prirodi, i tek onda, kad se oseti da se svladao svaki detaj, svaki preliv ili pregib, tek onda valja ta sva brda skica i studija potrpati u kovčege i ostaviti za uspomenu, i istom onda započeti iznova, javno i pred svima«.

Zar nije u tim teoretskim riječima već unaprijed određeno i sadržano piščevo shvatanje književnosti te način i metoda samoga njegova stvaranja? Ove riječi su potvrda naše tvrdnje, kad smo rekli, da Mašić ima svoje određeno shvatanje realizma i da on stvara djela po već unaprijed određenom planu i programu. Zato smo i citirali te njegove izjave, jer pisac u njima naviješta ono, što će kasnije potvrditi i izvesti u svojim djelima.

Kako su nastala njegova djela? Isto onako, kao što on u citiranom članku traži od slikara stvaranje glavnog i završnog djela. Sva njegova ranija djela — fejtoni, novele, putopisi »Ratne slike i utisci«, »Lutanje«, »Bojne priče«, »Školovanje Alekse Miščevića« — sve su to samo predradnje crteži, studije, »torza«, kako on sam naziva svoje novele i fragmente štampane u Književnom Jugu (Trojica, Dejanova majka, Bakalin Kojin, Prva vatra, U ministarstvu, Hojdana) — crteži i predradnje za glavno i završno djelo. Zato se ta ranija djela ne smiju ni gledati drugim očima niti kritikovati tako rigorozno kao njegovo glavno djelo i tkogod bude na tim ranijim djelima zapravo crtežima, stvarao definitivne zaključke o piscu Mašiću, biće na krivome putu. Mašićevo glavno i izgleda završno djelo ima da bude naširoko zasnovani ciklus romana »Poruga bogova« (kako ga on kani nazvati). Taj ciklus sadrži tri romana: Deda Joksim (1921.), Ljupče (1925.) i treći roman, na kome pisac sada radi i koji će obuhvatati naš sadašnji društveni život.

Taj ciklus romana, koji po svom planu potsjeća na Balzacovu »La comédie humaine«, imao bi da zahvati, iznese i obradi čitavo ovo vrtoglavo zbivanje, što se preplиće u nama i oko nas. Kao Gogoljeve »Mrtve duše« i ova Mašićeva »Poruga bogova« imala bi da skine maske sa svih lica, da razdere kulise sa ove pozornice, gdje živi jedno posebno društvo, balkansko društvo, i gdje se odigrava jedan posebni život, balkanski život. U samome naslovu ciklusa sadržan je osnovni ton piščeva stajališta prema tome životu i smjer njegova pogleda prema tome društvu. Poruga bogova! Zar sam taj naslov ne kaže, kakvim očima gleda pisac tu našu okolinu i tu našu sredinu! To nisu oči vedroga optimiste ili rasnoga hedoniste, koji bi se naslađivao golotinjom i sirovošću toga života; to nisu oči naoblačenog pesimiste, koji bi taj život negirao u principu; to nisu oči serioznog moraliste, koji bi lamentacijama i jeremijadama udario po tome životu; to su oči onoga pomalo blaziranoga skeptika, koji se ne

trudi da iznađe jedan novi idealniji svijet i život, nego se naprosto zadovoljava analizom i kritikom toga stvarnoga života. On ne drži prodike niti propovijeda mnogo o tome, kakav bi trebao da bude taj život; on se gotovo s jednim cinizmom zadovoljava, da sa što više humora u što šarenijim karikaturama prikaže i gotovo fotografiše sve stepenice, sve klase i pretince toga života i toga društva. Ono, što je opazio kod Dostojevskoga, to radi i on, i ako na drugi način. On kida komad živoga života, čisti ga od svagdašnje prašine: uskogrudnosti, nacionalnih predrasuda i obzira i taj komad, mi to osjećamo i vidimo, nije mrtva slika, nije bezbojni utisak toga života; on nije nanovo stvoreni život, on je naprosto reprodukovani život. Na toj reprodukciji mi vidimo sve crte i sve značajke originala, na njoj, jer je data samo u jednoj boji piščeva gledanja, možda još jasnije vidimo i one najtanje i najsakrivenije linije toga života, jer su baš te sakrivene linije ovdje podvučene i istaknute. Taj život, to je život ovoga šarenog Balkana, pomiješanog svima rasama i podrovanog svima vjetrovima i utjecajima. »Na ovom šarenom Balkanu, kao u golemom kakvom jezeru plemenskom, ko će da ispita i dozna: koliko i otkuda je, kroz vekove, priticalo mutnih i divljih potoka krvi u naše žile«. I eto, taj šareni, zakukuljeni i uzvitlani Balkan ključa u ovim romanima sa svim svojim izvorima i pritocima. Zato i nije Deda Joksim ili Draža Polimac-Ljupče, kako je netko ustvrdio, samo srpski tip. Samo njegove kulise, njegovo odijelo i okolina, pokazuju tu boju, inače on može da bude jednako i hrvatski i jugoslavenski i općebalkanski tip, tip naše rase i našega vremena. U biti to je naša zajednička sredina, naše zajedničko društvo i naš zajednički život, samo što u tome srpsko-hrvatskom životu postoje razlike u formi i tempu življenja.

Mašić ne svodi taj život, na način ranijih pisaca, na jedan ili dva tipa i kalupa: realan i idealan, on ne pedagogizira mnogo, on naprosto reproducira. Zato i susrećete u oba romana, i u Deda-Joksimu i u Ljučetu, na desetke lica, čitavu galeriju crteža i tipova, koji istom svi zajedno sačinjavaju glavnu i zajedničku karakteristiku. To će biti i razlog formalne nedovršenosti i nedotjeranosti obaju romana, gdje arhitektonika nije uvijek dovoljno skladna, jer se glavno lice i glavna radnja zatrpa masom opažanja i crtanja sporednijih lica i situacija (na pr. onaj dio o Nenadu Jorgoviću u Deda-Joksimu ili ona preširoka »biografija« Žarka Kostića-Ciculja u Ljupčetu). Možda to pisac radi svjesno i s nakanom, jer hoće da dâ čitav život u svem njegovom prostranstvu, širini raznolikosti, a ne u jednoj apstraktnoj liniji. Jer kada čitate te romane, vi nikada ne pomišljate na literaturu, na apstrakcije, vama se pred očima odmata živi život u svim svojim varijantama. Zajedno sa Deda-Joksimom vi živite, upoznajete njegovo selo, njegovu zadrugu, njegove drugove i njegovu dušu u vojništvu, sa jednakom znatiželjom vi mjerite i procjenjujete kao i on sve njegove znance, prijatelje i neprijatelje i uopće sve njegove puteve i stranputice od onog najranijeg mutavog rekruta Joksima Popadića do prepredenog i odvratnog dobrotvora i — narodnog poslanika. Isto tako vi živite i sa Ljupčetom, sve od one zadimljene ciganske mahale iz predgrađa i jogunastoga derleta u njoj, Draže Polimca-Ljupčeta pa do sreskog kapetana, istoga Draže Polimca-Ljupčeta I selo i grad, ta stara antinomija u našoj literaturi, dato je ovdje u punoj svojoj slici, naslikano jakim uljenim bojama. Mašić ne gleda na selo kao oni naši stari »seoski pripovjedači« očima romantike kaošto ni grad ne gleda njihovim očima. Ali, iako njemu nije ono, što je na selu, sve baš idealno ili u gradu sve gadno, pokvareno; ipak, vidi se, njegova je simpatija na strani sela, gdje još ima Miladina, Vidna, Ninâ Stojački i gdje su nemogući Janjići, Ciculji i gradski uresi: Juce Medenjarke.

Sve to, i mnogo drugo — o čemu ne možemo u ovom kratkom prigodnom članku da opširnije raspravljamo, nego to ostavljamo za drugu priliku — sve to daje Mašiću jedan naročit položaj i prema ranijim piscima i prema njegovim savremenicima. Dok su naši stari realisti bili bez iznimke ograđeni prema stvarnom životu, koji su htjeli da opišu, nekim naročitim predrasudama i obzirima, moralnim, patriotskim, društvenim i dok se naši mladi ograničuju na izvjesne klase ili krajeve; Mašić prelazi s tim okvirom i preko svih predrasuda i obzira. On kao da počinje da izgrađuje, dakako na svoj način, ono što je Zola nazvao eksperimentalnim romanom. Oba ova romana daju zbilja taj dojam i njihovi pojedini odsjeci izlaze mnogo puta kao naučno rađene studije sa primjerima i ilustracijama. Kao cjelina oni daju dojam neke tvrdoće i hladnoće. U njima je puno racionalizma, toliko racionalnizma, da se nekada i u nekim tačkama dodiruju sa naučnom studijom. Možda je tome jedan od razloga i to, što se u tim romanima nigdje i ni iza kojega lica ne osjeća autor, pa nemaju one lakoće u čitanju kao na pr. Sremčeva djela. Po tom svom racionalizmu i po toj svojoj hladnoći slični su oni Matavuljevim stvarima. Ali ostati kod te konstatacije bilo bi sasvim neispravno. Jer Mašić daje nekoliko scena, koje se mogu takmiti po svom vedrom humoru i po svojoj priprostosti i prirodnosti sa najboljim Sremčevim scenama (na pr. prizor u

IVAN EKERT (TRAVNIK): HRIST.

sobi Laketinoj, pisarica Vasiljko, Juca i dr.). Ima opet prizora, opisanih sa toliko dubine, neposrednosti, sažetosti, kako je znao da opisuje samo Bora Stanković (prizor u Mlađinoj kavani, Nina pa onaj savršeni opis ciganske mahale, gdje svaka riječ živi sa čitavim duhom te sredine).

Osobito tim pojedinim, vanredno i umjetnički naslikanim, prizorima Ljupče je mnogo bogatiji od Deda-Joksima. Ljupče je uopće i kao cjelina daleko bolji roman od Deda-Joksima u svakom pogledu. To pisac polagano svladava materijal, a na putu toga svladavanja ne dolazi do velikog izražaja umjetnička strana, a u završnom stadiju, u sintezi. u zadnjem romanu, nadamo se, da će ta strana doći do pune satisfikacije. Jer ovo, što je pisac dao s Ljupčetom, to ipak nije sasvim dostatno za izgrađeno umjetničko djelo, jer pisac ne smije zaboraviti, da to djelo mora biti i umjetničko, a ne samo dokumentarno kao kakva sociološka studija. A to će moći postati samo onda, kada pisac posveti više pažnje toj, ovdje prilično zanemarenoj, formalnoj strani romana, njegovoj arhitektonici i kompoziciji. Mi ne smijemo da tu radnju pratimo i odobravamo samo razumom, autor mora da nam je naprosto sugeriše tako, da nas ona osvoji, prožme i potopi u viru svoga zbivanja. Tako djeluju na nas ovdje samo pojedine scene, ali ne čitav roman. U nabacivanju epizodičnosti mi često gubimo iz vida glavno lice i tako se u nama trga onaj potrebni kontinuitet i roman na taj način, mjesto da nas koncentriše, on nas rastrese. I završetak Ljupčeta je prenagao tako da nas pisac mjesto potrebnog doživljenog uvjerenja zadovoljava, kao od neke izmorenosti, jednostavnom konstatacijom onoga, što smo mi mogli otprije slutiti.

I psihologija Mašićeva je racionalistička. Pred nama on drobi duše i živote svih tih svojih lica, a mi to sve gledamo očima publike, koju interesiraju rezultati te analize pojedinih duša i sveukupnog duha vremena. Pisac se naime ne zadovoljava samo ličnom psihologijom, psihologijom pojedinih lica, on proširuje svoj objekt na čitavu sredinu, na duševnu klimu te sredine i tako naglašava jedno novo područje psihologije: područje socijalne psihologije. To je dokaz, da se on neće, kao naši raniji realisti, vratiti od analize društva analizi vlastite duševnosti t. j. individualnoj psihologiji, koja redovito dovodi do misticizma; nego će sa tom svojom društvenom psihologijom jače osvijetliti svoj objekat, promotrivši ga sa više strana i na taj način će i naš realizam lišiti one jednostranosti. Time bi se istom mogle povezati one rano pretrgnute razvojne linije našega realizma. To bi bio, mislim, i put k stvaranju tipa našega realizma.

Ivan Nevistić

IZ MOGA ARHIVA

I.

Kad je koncem 1881. umro nezaboravljeni August Šenoa, našla se Dionička tiskara, kao izdavateljka »Vienca«, u velikoj neprilici za novog urednika svojemu listu. Nakon svakojakih teškoća i dugotrajnih pregovora povjerila je konačno uredništvo Franu Folnegoviću, koji je u ono doba kao književnik bio doduše samo po svojim »Zanovetanjima« poznat, ali je društveno i politički bio toliko popularan, te se je pretpostavljalo da će barem prelazno moći očuvati »Vienac« na onoj visini, do koje ga je nekoć Šenoa podigao. Folnegović je odmah uredio redakciju u dvije stražnje parterne sobice u Nikolićevoj ulici br. 10, od kojih je prva služila kao čitaonica, svakomu pristupna, za beletristične i sve druge listove, koje je »Vienac« u zamjenu dobivao, a druga za urednika, dotično njegovog pomoćnika. Taj pomoćnik bio sam ja.

Folnegović me je poznavao po dotadašnjem radu u raznim listovima, a imao je potpuno povjerenje u moju zdušnost i ustrajnu radinost, pa je mislio da mi smije prepustiti brigu za list, za koji je sam lično mogao malo raditi, jer je imao drugih poslova i jer je često bio odsutan iz Zagreba. Kako već rekoh, njegova je popularnost imala u prvom redu koristiti »Viencu«, a ne njegov lični rad. Tako sam ja imao jezično ispravljati i »dotjerivati« rukopise, čitati i priređivati književne pošiljke, koje nisu već unaprijed bile za štampu odobrene, sastavljati »Listak« sa kraćim referatima o nar. kazalištu i književnim novitetima, uopće brigu voditi o tom da potrebita masa rukopisa »pravodobno« bude u tiskari. On se je međutim lično brinuo, da od starijih književnika, koje je poznavao i cijenio, dobije priloga za list. Odziv nije bio prema želji, pa sam i ja usmeno i pismeno nastojao kod svojih mladih prijatelja da dobijem od njih »gradiva«, dolična za »Vienac«. Tako se je razvilo dopisivanje, koje bi danas značajno bilo za tadašnje naše književne prilike, kad bih imao u ruci i sva svoja i prijateljska pisma.

Na žalost, sačuvala su mi se iz toga doba samo dva pisma: jedno od Augusta Harambašića i drugo od Nikole Kokotovića.

Harambašić, tadašnji naš najpopularniji lirski pjesnik, bio je onda urednik »Hrvatske Vile«, koju je godine 1882. na Sušaku počeo izdavati Gavro Grünhut, čovjek veoma okretan i dosta inteligentan, ali manje zdušan i ustrajan. Kako je bilo našemu pjesniku u svezi s tim izdavačem, vidi se iz ovog pisma:

Sušak, 25. srpnja 1882.

Dragi Janko!

Ako nisam za sliedeći broj zakasnio, šaljem ti evo po želji pjesmu, za koju bi mi bilo osobito drago, da čim prije ugleda svjetlo. (Čini mi se da se zvala »Majka«, ili »Mojoj majci«. I-r.). Kad ju pročitaš, odma ćeš znati, koga se tiče — gdje Brlićke. (To je bila majka one gospodjice u Brodu, kojoj je Harambašić spjevao svoje »Tugomilke«. I-r.). To je i uzrok, da ti nisam s mjesta poslao koju pjesmu, jer ih imam bog zna koliko, nego sam naročito ovaj čas spjevao ovu, i reći ću ti povod.

Plemenitoj gospodji bilo je ove zime vrlo teško — skoro je preminula. I u ovom kobnom trenutku sjetila se je ona i mene kao rodjenog sina upravo materinjom pažnjom, što mi je jučer liepo opisao prijatelj Naca (dr. Vatroslav Brlić), koj mi ujedno javlja, kolikom se željom očekuju moje »Tugomilke«.

»To bi joj polovicu bolesti olakšalo«, veli Naca, ali mene je žalibože Grünhut i tu obsjenio, kao i drugdje.

To ti eto iskreno, prijateljski ispoviedam, pa bi ti do groba ostao zahvalan, da ovu pjesmu uvrstiš još u sliedeći broj, ako je iole moguće. Jedino tako bilo bi pravo iznenadjenje, i ja sam podpuno uvjeren, da ćeš mi učiniti tu ljubav, ako bude moguće.

Tužiš se, što ti ne pisah. Moj prijatelju! da ti znadeš, kako se ovdje životari! Grünhut me je u svemu naprosto .... i medju nami došlo je do takovih scena, da je taj fini čovjek pred Tervajem (gostioničarom) pozvao svoje sluge, vičuć: »Sluge moje, bacite van ovu ništariju!« a to zato, jer sam tražio svoju plaću, da platim koštu, a on mi nikako ne će da plati za prvi mjesec (december), jer veli, da onda nije izašla »Vila«, a mi da smo se pogodili po svezku! Tako je sve do danas, te nikako ne ostajem ovdje. Blago tebi!

»Vila« zlo, kako se i sam možeš osvjedočiti... Sad donosi same tudje slike, pa još kakove! Ni gradiva ne dolazi, jer nije nikomu točno izplaćivao honorara, pa ni meni. Za to bih ti iskreno svjetovao, da u »Viencu« upotrebiš svoj članak, kog ću ja u ostalom rado tiskati, ali za honorar ne jamčim, a čemu da za badava pišeš čovjeku, koj sam vuče svu korist. Dakle odluči, kako znaš, al budi uvjeren, da ću ti ja uviek rado učiniti sve moguće.

Možda, da se skoro vidimo u Zagrebu, pak ćemo se onda potanko iščavrljati, ima mnogo toga. Ti ne bi nikad mogao ni pomisliti, kakvu zahvalnost doživih ovdje kod »Vile«!

Za sad te prijateljski molim, da nikomu ništa ne govoriš ob ovome listu, osobito ne glede Gavre. Ne da bih se bojao, al ne ću da imam još većih neprilika, dok sam ovdje... Jedino Folnegoviću, ako je natrag došao, možeš to izpričati uz moj smierni pozdrav, jer on zna, pod kakvimi auspicijami sam ja došao ovamo. Drugomu nikomu, molim te, jer čemu da bude smutnje?

Ako pjesmu budeš tiskao, pripazi, molim te, da se i nehotice ne uvuče koja pogreška. Ja ti se, amice, ubih s korekturom!

Bilo bi mi vrlo drago, da mi odgovoriš dvie tri rieči, naročito glede tvog članka. Pozdravi sve prijatelje, tebe grli tvoj iskreni

A. Harambašić.

Kokotović je u ono doba počeo izlaziti na glas kao »crtičar«, pa kad je štampana jedna sveska njegovih crtica, bila je kao na jagmu rasprodana. U tadašnjim starčevićanskim krugovima bio je popularan i kao pravoslavni »stekliš«, jer im je služio kao personificirani dokaz, da su i svi ostali pravoslavni Ličani — Hrvati, premda oni nisu htjeli da o tom čuju. Kokotović je bio najvjerniji vjernik A. Starčevića, i svaka je riječ potonjega njemu bila sveto pismo, naročito grmljavina proti »švapskoj« barbarštini (kulturi). Sve su njegove crtice bile patriotski tendenciozne, pošteno smišljene i s uvjerenjem pisane, iako su gdjekad bile samoironijom začinjene. Ponešto naivan, ali iskrena srca i poštenjak od glave do pete, čedan u svakom pogledu, ostao je do smrti vjeran uvjerenjima svoje mladosti. Ovo ga pismo sasvim zgodno karakterizira:

Perušić, 19. VII. 1882.

Dragi Janko!

Tko bi bio rekao, kad smo se razstajali, da nećemo jedan drugomu ovako dugo pisati? Nitko. Pa, ipak, dogodilo se to — znak dakle, da se čovjek današnji dan o ništo kladiti ne smije. Kano »Passe par-tout« (da li se tako piše?) išao sam iz Zagreba do kuće. Bilo me je svagdje, bilo mi je svakako. Ogulin, Rieka, Sušak, Senj, to su mi bila pristaništa. — Kod kuće, da se izrazim s kojim narodnjakom, bilo svega u izobilju. Vina dalmatina, laje »vruće, debele«, da ne spominjem pilića, svježega sira t. zv. »škripanca«, jer škripa pod zubima. Bilo je, a i sad je liepih ženskinjica, i to u šarih i u narodnih haljicah. Nisam prvo znao, da u Kosinju ima ovako liepih lica.

Smijao sam se kad sam primio Tvoju dopisnicu. Bila je tako sastavljena, da ju je naš načelnik, kako je učen, jedva razumio. (On otvara i čita prvi poštu). U dopisnici govorio si o nekakvih sudcih, o nekakvu zatvoru, a to sve sumnjivo se činilo našim obćinskim otcem, te počeše, a da ne kažu, sumnjati, nisam li pod kakvom iztragom. Eto dakle razloga s koga Te molim, da mi na dopisnicah ne pišeš.

Na dopisnici spominješ mi pripoviedku. O njoj u Kosinju ni sanjao nisam. Čudnovato je kako vrieme brzo prolazi. Mislim, da je to dobro, jer kako je većina ljudi u zlih okolnostih, dobro je da brzo skončavaju.

U Perušić, k svojoj tetki, došao sam pred 15 dana. Tu sam sklepao pripoviedčicu od deset pisanih araka. Koliko tebe i tvoj ukus poznajem, nadam se, da će ti se stvarca, po svoj prilici, sviknuti. Mnogim neće biti po volji jer se u njoj ne govori mnogo o ljubavi, prem nisam htjeo da u tom jako zaostanem. Predstavljao sam (naravski po svojih silah) otca sadašnjeg stekliša i toga stekliša sama za se, komu ipak nedadoh mnogo odvažnosti, al dadoh dobro srce. Tako, kad se obćenito uzme, i stoje stvari. Kad to pročitaš, javi mi bezpristrano tvoj sud, te i to hoće li se stvar u »Viencu« štampati. G. Folnegoviću ne pišem, već da pripoviedku uvrsti u list, ako bude za to. Dosad žalibože nisam mnogo učio, već sam više čitao.

Martin mi je dva, tri puta pisao. Medju inim piše mi, da tebe riedko kada vidja. Dakle, gdje si ti? U ocjeni kralja Leara svidio si mi se. »Vienac« sam pozajmio od jedne perušićke gospodjice, te sam tu ocjenu čitao. Prirode mi, Tvoj me napredak veseli. Eh, da je sredstava mnogoj od mladjih sila, bilo bi od Hrvata danas, sutra ipak nešto. Al ovako?...

Kod mene, kako si možeš misliti, sve je jednostavno, sve bez promjene. Kad sam došao u Perušić namjerio sam se na par gospodjica. Dana mi, vriedne su hvale u svakom pogledu.

Kod nas u Perušiću arak papira za listove čitava ti je ponjava, meni ne preostade ino već da tu ponjavu razrežem, i zato ti evo na poli toga papira pišem. Ne zamjeri.

Očekujuć željno tvoje pismo, pozdravlja te milo i drago

Tvoj

Nikola *(Kokotović).*

II.

Kako sam već spomenuo u članku o Živanovićevoj historiji, proveo sam godine 1883., odlučivši se za žurnalističku »karijeru«, nekoliko mjeseci u Beogradu. Nije ovdje mjesto, da o tamošnjem svojem veoma ugodnom boravku i o svojim doživljajima, koji su za mene imali životnog značenja, potanje pišem, nego ću samo toliko reći, da sam se (ponajviše posredovanjem svoga glavnoga prijatelja M. Gj. Milićevića) upoznao s većinom tadašnjih knji-

ževnika, umjetnika i političara srbijanskih, štono su u Beogradu živjeli. Dobivši gotovo sve srpske knjige, do kojih se je onda moglo još doći, ja sam dugo nakon svoga povratka u beletrističkim listovima i u »Nar. Novinama« objavljivao dotične edicije i napisao neke poveće studije o piscima, koji su me najviše zanimali, a kad bih u beogradskim novinama čitao, da je izišla kakva nova knjiga, koje nisam primio, ja bih je umolio od pisca. Tako je kroz više godina trajala moja korespondencija s Beogradom, u kojoj je, naravno, bilo i mnogo političkog materijala, štono ga naša policija, da je do njega došla, ne bi smatrala previše lojalnim.

Nije stoga čudo, što sam se za vrijeme rata našao u nezgodnom položaju, kad sam iz novina doznao, da je gosp. dru. Šurminu na nečiju denuncijaciju na redarstvo odnesena sva njegova korespondencija, jer da je i s Beogradom bio u svezi. Tko mi jamči da se to ne bi moglo bilo i meni dogoditi u ono doba plaćenih denuncijanata, i to s težim posljedicama nego g. Šurminu? Zato sam odmah dao donijeti sa tavana sanduk sa pismima i beogradskim bilješkama, pa smo sve što je bilo ćirilicom pisano bez obzira na sadržinu spalili*). Kasnije sam ipak u nekim brošurama i knjigama uz dvije bilješke našao desetak beogradskih pisama, od kojih priopćujem ova:

*) To isto uradio je u isto vrijeme sa svojim bilješkama pokojni ravnatelj saborske pisarne dr. S a l a v a r i. On je kroz mnogo godina u svojem položaju imao potpuno povjerenje i članova vlade, i svih predsjedništva (naročito g. dra. Medakovića), i gotovo svih saborskih članova bez obzira na stranačke razlike, koji su često dolazili u njegovu pisarnu radi poslova, u kojima im je on najbolje mogao pomoći, pa su se u tom povodu pred njim prečesto razvijali razgovori i među istomišljenicima i među političkim protivnicima. I primjedbe pojedinaca i razgovori pojedinih grupa u njegovoj pisarni bili su češće toliko politički interesantni, da ih je on — izvrstan stenograf — smatrao vrijednima da ih smjesta stenografski zabilježi, a po dva puta u tjednu ustajao je mnogo ranije nego obično samo zato, da svoje bilješke iz stenograma prepisuje. Kad se je dru. Šurminu ono dogodilo, što je gore spomenuto, Salavari je već imao dva omašna sveska svojih bilježaka, koje su po njegovu sudu bile dragocjen materijal za našu političku historiju. Pošto je pak među njima bila masa takvih izjava iz razdoblja, kad je hrv.-srp. koalicija imala u saboru većinu, i iz ratnih godina, koje bi mogle bile u velike dotičnike kompromitirati na »višem mjestu«, kad bi po kakvoj denuncijaciji pale u ruke redarstvu, on se u strahu za njih nije dugo predomišljao, nego je sav svoj materijal — bacio u vatru. Kad mi je to jednom zgodom povjerio, ja sam mu svjetovao da po svojem dobrom pamćenju obnovi svoje bilješke, koje smatra politički najznatnijima; ali on nije vjerovao da će na to, odviše zaposlen i već bolešljiv, dospjeti, premda bi rado sačuvao taj materijal. Je li ipak štogod ostalo iza njegove smrti i gdje se eventualna ostavština nalazi, nije mi poznato.

U B e o g r a d u, 26. XII. 1883.

Dragi gospodine Janko,

Juče bejaše Božić; danas je Božji dan. Ma da su svi dani božji, opet ja ovaj volim nego mnoge druge za to što evo dobih malko slobodna vremena, da vam napišem dve tri reči, i da vam — upravo ne znam šta — zahvalim ili da vas ružim, što onako digoste malu plevu na veliki vetar u »Hrvatskoj Vili«.

Zašto, za boga, uzimate onako krupne reči za male stvari? Trudio se čovek; pisao; pero poslušno, hartija trpeljiva, pa izašlo mnogo. A Janko sada razglasio da je nađena Amerika. Malo smernije, biće bolje! Šta ćeš reći ti, dragi prijane, ako se nađe ko među Hrvatima, koji te posluša i započne čitati ono što ti onoliko hvališ, pa ne nađe ono što je možda našlo tvoje prijateljsko srce! E, vi mladi ljudi, kako je vama lasno i posvetiti čoveka i pođavoliti ga!

Primio sam brojeve Vile, u kojima je slika i biografija (Milićevićeva; izišla je u brojevima 5—10. »Hrvatske Vile« god. 1883. I-r.). Ali ne znam kako da se odužim tolikoj pažnji. Prevoditi baš nemam kad, a pisati ne dospevam, pa sam baš na muci. O samom listu mogu samo hvalu govoriti. I izbor predmeta, i jezik koji u vas često ostavlja dosta da se želi, i štampa, i slike i sama hartija ovde samo hvalu zaslužuje. Pravo je da se Beograd u tom poslu zarumeni pred Zagrebom. Dobro bi bilo da to više nas Srbijanaca vidi. Ja ne mogu o Vili da govorim s onoga što ste pisali o meni. Nezgodno je hvaliti list, koji onoliko mene hvali, a baš bih želio da se što više raširi po Srbiji.

Mi smo amo svi zdravi. Vas pominjemo često.

Ali molim te ko je onaj A r a m b a š i ć, koga si pesme poslao Dikinu. More, ono je oganj živi. On jeste »veliki Hrvat«, ali je bar istinski Hrvat srcem i dušom! Ako poznaš toga gospodina, i ako ga viđaš, reci mu od mene veliko H v a l a !

»Kraljevina Srbija« (opis nova četiri okruga) tek je došla do 20 tabaka, a izneće blizu 30. Kad bude gotova, poslaću Vam je. A dotle da ste mi zdravi i veseli. To želi Vaš vazda

M. Gj. Milićević.

*

B e o g r a d, 5. III. 1884.

Dragi gospodine,

Juče sam imao zadovoljstvo primiti Vaše pismo, koje ste mi pisali 12. o. m. po novome . . .

Nimalo se ne čudim što Vas tamo bede da ste se suviše posrbili. Mi smo Vas ovamo krivili da ste preterani Hrvat, a u Zagrebu vas bede da ste preterani Srbin! To nije krivica v a š a, nego nesreća

IVAN EKERT (TRAVNIK): POPRSJE.

naša, opšta. Svaka pola našega naroda traži sve samo za se; i s toga ne trpi onoga Srba koji nešto daje i Hrvatima; niti ostavlja na miru Hrvata, koji ponešto prizna i Srbima. To je, moj dragi Gospodine, stara slabost ljudska; to je vrelo našoj razdvojici, i neprijateljskim uspesima prema nama i jednima i drugima. Ali... dobar je bog: sunce istine obasjaće kad tad i najmaglovitije umove, i videće svi, ili bar mnogi, ono što danas vide tek nekoliki izabrani mučenici svoga viđenja.

Godišnjica VI. (Čupićeve zadužbine) već je završena. Za nju je dockan; nego gledajte da napišete za VII. I tako je i to u redu.

Živaljeviću sam dao Vaše pismo...

Za »Vilu« sam poslao pare, ali je od nekog doba ne primam. Ne znam da li su novci primljeni. Izvestite se, molim Vas, i javite mi, molim vas, da znam na čem sam.

Moji su svi zdravi u obe kuće (t. j. Milićevići i Rakići). Svi Vas se često sećamo, i svi Vam želimo krepka zdravlja, a volje k radu imate dovoljno.

Budite mi, dakle, zdravi i veseli!

Vaš *M. Gj. Milićević.*

Beograd, 24. XII. 1883.

Dragi gospodine!

Verujte mi, da na Vaše pismo nisam imao kad dosle odgovoriti; a X. knjigu Dela Gjure Jakšića ne mogoh Vam poslati, što mi knjigovezac ne beše poslao drugi deo povezanih egzemplara, a prvi beše sav rasturen po knjižarnicama. Sad je povezano sve i Vi ćete dobiti X. knj. odmah za ovim pismom.

Nisam imao u rukama studije Vaše o pripovetkama L. Lazarevića, ali sam slušao hvaliti je. Radovaću se, ako što pre dobijem obećane feljetone, u kojima će biti studija Vaša o Gj. Jakšiću.

Veoma mi je drago, što se sećate Beograda i u njemu poznanika, koji, možda, i nemadoše prilike i vremena, da Vam kaku ljubaznost učine. Za to ja Vaše lepo sećanje vezujem poglavito za Beograd, kao što i svoje nekadašnje kratko bavljenje u Zagrebu vezujem poglavito za Zagreb.

Za moga detinjstva pamtim, da su mnogi pobožni Srbi išli na hadžiluk u Jerusalim, a slušao sam, da su i Hrvati išli u Rim papi na poklonjenje. Sad je u Srbiji sve manje hadžija (dao bi Bog, da i u Hrvatskoj bude sve manje putnika za Rim!), pa

bi mogli zavesti nove hadžiluke — iz Zagreba u Beograd i iz Beograda u Zagreb. Ovi bi hadžiluci bili mnogo jevtiniji, mnogo korisniji, a te nove hadžije bile bi tek pravi sveci i božji ugodnici. Rodoljubi i otud i odovud treba da pomognu vremenu, koje gradi, ali i razgrađuje — jer se sve bojim, da mi Srbi i Hrvati jednom ne zakukamo: Dok pamet dođe, blago prođe.

Ljubazno Vas pozdravlja Vaš, *Svet. Vulović.*

Bijograd, 27. XII. 1886.

Dragi gospodine,

Primio sam Vaše prijateljsko pismo zajedno sa referatom Vašim o mojoj knjižici: »Psihološke osebine srp. naroda«, što je odštampana iz 66. knjige društvenog Glasnika. Ja sam Vam veoma zahvalan i na jednom i na drugom. Ta je knj'ga Glasnika gotova još u maju mesecu, pa je sekretar g. Bošković trebao da je zajedno sa predhodnom 65. pošlje članovima i upisnicima; ali pre nego što je ekspediciju izvršio, dođe od ministra obustava rada Srpskog učenog društva, na mesto koga doći će bajagi Akademija nauka, pa sad nema ni jednog ni drugog! Pošto je predsednik otišao na stranu, to sam ja kao potpredsednik preduzeo korake da tu stvar na čisto izvedemo, pa ćemo od Nove godine znati na čemu smo. U svakom slučaju bićemo u stanju, da zaostavše društvene knjige razašaljemo. (Kako je poznato, Akademija je faktično osnovana, jer kralj Milan nikako nije htio da ostane Srp. učeno društvo, koje mu se zamjerilo. I-r.) ...

U današnje doba, kad se grupišu narodnosti i obrazuju velike države, ne može ni pravi srpskohrvatski patriota, koji pomišlja i na budućnost, drugčije misliti, nego kao što i Vi mislite. Ako nije u našoj vlasti, da stvorimo političko jedinstvo, ono je dosta u našoj vlasti da stvaramo duhovno jedinstvo između dve grane jednoga stabla. Vaši književni radovi u tom pravcu naći će uvek ugledna mesta u radu Srp. učenog društva ili Srp. akademije nauka, a i književni list »Bratstvo« služi tome pravcu.

Vaša prijateljska primetba na moju knjižicu osnovana je; taku istu primetbu učinili su mi još dva prijatelja: Jovan Ristić i arh. Dučić. Ja sam pod uticajem nekih današnjih prilika pohitao sa zaključkom.

Milo bi mi bilo da se lično s Vama vidim u Beogradu, gde Vi imate dosta prijatelja, koji Vas cene što obraćate pažnju na književne pojave u ovom kraju, naročito na rad Srp. učen. društva.

Čestitam Vam novu godinu i želim da bude dobra za Hrvatsko-srpski narod.

S pozdravom *A. Vasiljeivć.*

III.

Bude pl. Budisavljević, nekadašnji veliki župan ličko-krbavski, podržavao je sa mnom sve do svoje smrtne bolesti književno prijateljstvo od časa, kad smo se nekom zgodom u Bjelovaru lično spoznali. Smatrao sam ga našim najboljim folklorističkim »crtičarom«, a on mi je rado pripovijedao, kad je dolazio u redakciju »Nar. Novina« i kad smo se u fizikalnom odjelu zagrebačkoga Sanatorija sastajali, o svojim osnovama za ličke crtice. Tako smo uglavili, da za svaki božićnji i uskršnji prilog »Nar. Novina« »mora« poslati kakvu svoju crticu, a on je po mogućnosti ispunjavao svoje obećanje; al' je morao slati svoje proizvode i »Letopisu« u Novi Sad i u beletrističke časopise, koji su to željeli. Na taj način izmijenili smo dosta pisama, od kojih su mi se sačuvala samo ova četiri:

U Crkvenici, 4. IV. 1897.

Prijatelju mnogo cienjeni!

Slabost, osjetljivost, razdražljivost živčevlja mršti mi volju i svaki rad uhramljuje već 4 mjeseca. Ponešto se kriepim, ali sporo, sporo uzmiče ta nesrećna neurasthenija.

Ovakov ništa ne uspisah, van da je po glavu. Crtu »Na ličkoj stepi«, što sam još lani nacrtao, poslat će ili Vam je već poslao za uskršnji list prijan moj Subotić, zamj. drž. odvjetnika u Gospiću. Drago bi mi bilo, da stane na štampani tabak, pa bih Vas molio, da za me izlučite šest odtisaka.

Da što ispravite ili dopunite, po volji, jer više očiju više vidi, a svakako prigledajte korekturu dobro, jer me s te strane često šikne hladan mlaz.

Srećan uzkrs i dobro Vam zdravlje želi i toplo pozdravlje šalje Vaš davni poštivatelj

Budisavljević.

U Crkvenici, 6. IV. 1897.

Evo obećane crte »Na ličkoj stepi« i s njom razrožni sud mojih prijatelja iz nekadanjega književnoga kružka o tom: da li bi se imao pridržati »dogradak« (upletak) str. 1—5, ili ne. Ja bih od svoje strane mislio, da može ostati i dodatak, čim crta prima niz živih sličica s mrtve ličke stepe na kordunu. Odlučite, bistra glavo, sami, pa ako dosudite, da se ne ima štampati kao cjelina rečeni dodatak, a Vi mi ga s pismima povratite napose, odsjekavši — i opet Vas molim — što u obće držite do same ove crtice.

Stalo mi je čuti — ne komplimente, već posve nepristrano mnienje.

Pozdravlja Vas milo i drago stari prijatelj i poštivatelj

Budisavljević.

U Gospiću, 22. VII. 1898.

Poštovani prijatelju!

Liepa hvala te mi poslaste 10 odtisaka...

Za uzdarje do skora će Vam sin moj, jurista, dostaviti pisma moga netjaka, pomorskoga poručnika, s puta na »Frundbergu« (?) u daleki iztok. Možda Vam se sviknu te im se nađe mjesta u listku »Nar. Novina«.

Na 1. VIII. doniet će »Hrv. Planinar« moj članak »Kako je postalo hrv. planin. družtvo«, koji bi — sudim — mogao zanimati i širu našu publiku. Svidi li Vam se, preporučio bih, da ga odštampati date u listku »Nar. Nov.«.

Od Boga Vam zdravlje a od ljudi mir!

Svojski Vas pozdravlja davni prijatelj i poštivatelj *Budisavljević.*

U Gospiću, 25. III. 1900.

Veleštovani gospodine i prijatelju!

Napisao sam tri sličice »Bijeda«, što su štampane u sarajevskoj »Nadi«. Dospijete li, pročitajte, molim liepo, jer se možda odlučite, prenieti koju i u »Nar. Novine«.

Za uzkršnji prilog pako šaljem sličicu »Bijeda« (četvrta), nadajući se ovoga puta, da će se sviknuti baš Vama, iako na oko nepristupnu seoskoj idili. Dva su ozbiljna čovjeka ovdje čitala stvarcu i oba su — rekoše — proplakala, a to je, vjere mi, sladka nagrada. Svikne li Vam se, dajte joj mjesta u uzkršnjem prilogu.

Bude li zdravlja i bolje volje, nego li ju rađa preduga zima i zimska osama lička, rado bih nastavio ove sličice s ličke vrištine.

Planinka moja (To je gospođa supruga. I-r.) svojski se zahvaljuje za ljubezno Vaše spominjanje, a ja Vam šaljem tri košića, ne pisanih uzkršnjih jaja, već toplih prijateljskih pozdrava, ostajući Vaš iskreni poštivatelj *Budisavljević.*

IV.

Kao urednik imao sam i previše prilike da se uvjerim o materijalnoj bijedi nesamo talentiranih književnih početnika, nego i nekih starijih književnika, koji su bili zemaljski činovnici, ali su radi dugotrajne bolesti ili s političkih razloga veoma teško živjeli, pa su nastojali da zasluže »koju krajcaru«. Ja sam, mogu iskreno reći, smatrao svojom životnom humanitarnom zadaćom, da u takvim slučajevima, koliko je najviše mogućno, priskočim u pomoć. Nebrojene su ure, koje sam, mjesto da se odmaram i zabavljam, u tu svrhu upotrebio da svakojake »nemoguće« rukopise (osobito mladih ljudi iz Srbije, koji su bili stranački progonjeni) udesim bar toliko za štampu, da ne budu očito ruglo u listu, za koji sam bio odgovoran. U takvim slučajevima radilo se o čovjeku, a ne o književniku, pa kad mlađi naši u bibliotečnim godišnjacima za ono razdoblje, kad sam ja bio kod »Nar. Novina« glavni suradnik i kasnije urednik, nađu i feljtona i »poučnih« članaka, koji literarno nisu zaslužili da budu štampani, neka se sjete, da su samo zato štampani, kako bi njihov pisac i njegova porodica bar prelazno došli do korice kruha, ili podmirili kakvu drugu veliku potrebu. Radi otštete pretplatnicima za takve slučajeve davao sam obilatih priloga i nastojao s druge strane da priopćujem literarno najbolje stvari, koje su se mogle dobiti.

Među onima, koji su me se osobito bolno doimali na svršetku 19. i početku 20. stoljeća, bio je naš stari književnik Ferdo Becić. Ne samo da je pod stare dane oglušio, nego su ga često mučile i razne akutne bolesti, za koje su izdaci nadmašivali mirovinu županijskog tajnika, pa je morao nastojati da kako-tako zasluži štogod povrh ove mirovine. Uz to ga je boljelo, da ga »mladi« nikako više ne regardiraju kao književnika, premda se njegova »Kletva nevjere« još i onda (a možda i danas) više čitala, nego mnogi proizvod tih mladih i bezobzirnih konkurenata. Kako ga je to boljelo, uz ostale nevolje, posvjedočava ovo pismo:

U Novoj Gradiški 28. IV. 1898.

Veleučeni gospodine!

Odilazeći posve iz Zagreba, bio sam prošle subote u redakciji, da se s Vami osobno oprostim, te da Vam se na dosada mi izkazanoj dobroti što toplije zahvalim...

Ja sam od 18. do 26. t. mj. u Zagrebu bio, al sam skoro cielo to vrieme bolestan u krevetu u jakoj groznici proboravio, i čim sam se opet u ovdašnji kraj u ovaj svježi, zdravi i miomirisni zrak povratio, opet sam se tako oporavio, da mi se moja bolest u Zagrebu sada samo ko kakav ružan san pričinja.

Akopren mene hrvatski narod već počam od god. 1876. nekim hrvatskim literatom smatra, to se ipak čini, kao da me novoustrojeno književničko društvo kao takovog posve ignorirati namjerava, jer me ni na jedan ni na drugi sastanak pozvalo nije, akoprem je više puta u novinah iztaknuto, da su k tim sastankom svi poznati hrv. literati pozvani bili.

Nu pošto je u takovih stvarih za mene jedino mjerodavan narod, o kom sam uvjeren, da moje literarne radnje rado čita i priznaje, to ću i nadalje na literarnom polju, i to još većom revnošću negoli dosada, raditi, ne mareć puno za to, da li me nekolicina kao literata ignorira, ili ne.

Preporučujuć se i daljnjoj blagonaklonosti i dobroti Vašoj, i pozdravljajuć Vas najsrdačnije, — ostajem Vaš iskreni i zahvalni prijatelj i štovatelj

Ferdo Becić.

Oporavak siromašnog Becića bio je, žalibože, isto tako prolazan, kao što je bila njegova nada, da će opet moći s »još većom revnošću« literarno raditi, isprazna. On je 1900. opet u Zagrebu, pa mi 21. julija šalje nekoliko »sitnica u svrhu eventualnog uvrštenja« u »Nar. Novine« i piše:

»Evo me bolest tako pritisla, da već evo treći mjesec nikud iz sobe ne mogu. Da nije toga, mogao bi si opet u kojem uredu zaslužiti koji forint. Stoga sam tako slobodan. zamoliti Vas, da biste imali dobrotu, pružiti mi sgodu, da si, radeć za Vaš list, makar štogod zaslužiti mogu, jer inače propadoh!... Dne 29. t. mj. odlazim k rodbini u St. Petrovoselo u Slavoniji skupa s obitelju, te ću tamo mjesec dana probaviti, ne bih li se na gorskom zraku štogod oporaviti mogao. Samo ako ću se od silne slabosti u vagon popeti moći!... Preporučujući se i daljnoj Vašoj dobroti...«

Na 28. VII. šalje mi sinčića sa pisamcetom, u kojem sa zahvalnošću moli da mu se za štampane dvije »sitnice« doznači honorar od 2 for. 43 novč., »te ću si makar voznu kartu do St. Petrovasela kupiti, kamo sutra s obitelju polazim, — ako se budem mogao u vagon popeti«. Itd. Koliko suvišnih zahvalnih riječi za te sitne usluge, od kojih se ne mogu sitnije pomisliti! Ja sam proplakao žaleći, što mu ne mogu dolično izdašnije pomoći, i da je makar što veće poslao, bio bih bez obzira na sadržinu i formu rado štampao. Ili ima koga, koji u sličnom slučaju ne bi isto učinio?

Međutim čini se da se je opet oporavio, jer u pismu od 26. augusta 1902. ne spominje nikakve boljetice, nego očito vedriji piše:

»Evo sam tako slobodan priposlati Vam za Nar. Novine malu svoju šaljivu pripovijest iz bivšeg krajiškog života pod naslovom »Moj prvi vuk«. Mislim da će se i ova stvarca dobro svidjeti, jer je ne samo zanimiva i puna humora nego je donekle i mali listak za kulturnu historiju dične naše bivše krajine. — U svom sam rukopisu puno toga brisao i skratio, te zato mislim, da ta pripovjedčica ne će više od dva podlistka zauzeti. Pozdravljajući Vas....«

Nekoliko dana kasnije ispravlja »krupnu pogrješku«, koja mu se u pripovijedci »u pero zaletila«, pa me zadovoljno izvješćuje, da je svoga mlađega sina otpremio u Kismarton, gdje je »hvala Bogu na drž. trošak primljen« u II. razred tamošnje niže vojničke realke. Zatim dodaje:

»Pošto ovdje skoro svake zime skupa sa suprugom od nesretne influence obolim, to ćemo ove godine pred njom pobjeći u Spljet, ne bi li tamo pod toplim podnebljem liepe Dalmacije makar jednu zimu zdravi ostali, te ćemo tamo od studenog do travnja boraviti kod moga starijeg sina Kornela, koji ondje kao nadporučnik kod 22. pješ. pukovnije služi, jer smo sada sami te nemamo više radi djece u Zagrebu živjeti«.

Iskreno sam se radovao, što je stari prijatelj zbrinuo djecu, pa je mogao lakše živjeti, a nije se je teško bilo s njime razgovarati. Onda se je opet više tužio ni na bolesti, nego je lično dolazio u ured, kad je imao zašto, jedino je sve više oglušivao, pa počeo više osjećati književnikom i bio je pun samopouzdanja.

Ovo je zadnje pismo, koje imam od njega:

U Zagrebu, 16. XI. 1907.

Veleučeni gospodine!

Zahvaljujem Vam najsrdačnije na dobroti Vašoj, kojom ste izvoljeli onomadne u »Narodne novine« uvrstiti onu bilježku o mojoj drami »Persa« i o preporuci mojih »Djačkih uspomena«.

Premijera moje spomenute drame bila je na sutra odredjena, nu radi nekih zaprieka morala se je odgoditi, te će istom dne 28. t. mj. biti.

Prema uputi kaz. uprave skratio sam znatno tu dramu, izpustiv iole suvišna mjesta. a Natana Ibderamana prekrstio sam u: »Abdul Ibderaman, poturica i lihvar«, da ne bi možda naša braća Izraelićani mislili, da se prikazom toga lopova pod prijašnjim imenom Natan možda na nje nišaniti hoće.

Ako ta moja drama na pozornici dobro uspije, izdati ću ju možda u novom izdanju zajedno sa shodno preradjenom pripoviešću »Persa« tiskanom g. 1876. u »Viencu« i sa napjevom pjesme, što ju »Persa« u V. činu kao neki »Schwanengesang« pjeva, pošto je i taj napjev moja skladba. — Ta će onda knjiga našim budućim dramskim piscima možda u toliko dobro doći, što će u njoj naći ko neku praktičnu uputu za dramatiziranje pripoviesti i romana, prikladnih za dramatizaciju. — Tom sam sgodom tako slobodan, ponovno zamoliti, da bi bili tako dobrostivi, progovoriti koju o toj mojoj drami u »Nar. Nov.« i iza njene premijere. Ili bi to možda Vaša gospodjica kćerka Vanda učiniti htjela? Ja bi joj vrlo zahvalan za to bio.

Na tu molbu nuka me jedino skroz nesebična vruća želja, da to moje djelo bar nešto doprinese k tomu, da se bratska ljubav i sloga u narodu našemu prema tendenciji drame na korist domovine naše što većma učvrsti i što trajnije ustali.

Preporučujuć se i daljnjoj blagonaklonosti Vašoj... ostajem uz srdačni pozdrav Vaš stari i zahvalni prijatelj i štovatelj *Ferdo Becić.*

Priopćuje *Janko Ibler.*

MRTVI PJESNIK

Jer je volio mladost ko stara vina
i zanio se njom ko Narcis sred gaja;
jer se volio gledat u jezeru tišina,
oteše ga bozi od žena i sjaja.
Tu leži mladi pjesnik, i red cipresa
u lakom ritmu nad pločama se klanja.
Često jedna žena s tugom svoga mesa
dolazi da kleči i beskrajno sanja.
Lijepa je ko večer, kad u nebu rudi
i gasne neznana u kraljevskom žaru.
Tad je mladost oblak koji zlatan bludi.
Gdje izabrana bješe u svome čaru
ta što će vječno volit tek kam što ćuti?
Uv'jek kad se vraća, blagi su joj puti...

Frano Alfirević.

PJESMA

Usamljeno proživjeh pola vijeka u zidovima bijelim,
gdje su samoća docvjetavale rime
o ženi, kojoj nikad neću doznati ime.

Tek violinska žica svijet od pjene stvara
i tri umrljane knjižice sopstvenih stihova
u dnu ormara.

Žena, kojoj bih cijeloga sebe dao,
koja bi došla sa sivim putničkim velom:
nad usamljenom šumskom kućom bila bi zvijezda
nova.

I kad joj ne bih srce ni lik znao,
kao večernji mjesec osvijetlila bi put
u tamnici sanjarske mladosti i stihova.

Rade Drainac.

U JESENI

Sve gušća magla biva.
Još malo... zavit će — siva
i troma — čitavi kraj.
Neprovidna se utkiva
u biće stvari. Skriva
u velo vlage i jada
sve, što dosad bilo ko raj.

U kosti zebnja se toči
i očaj u dušu lije...
I doli i vrhunce
od sv'jetla krije.
Ja sklapam sumorne oči
i gledam, osjećam sunce,
koje me grije.

Iva Rod.

NEMIRNA NOĆ

Noć...
tamna, olovna, zloslutna i kobna
pala je danas na prastari zamak,
u kom i mladi pjesnik teško sniva
u slavnom, rimskom, visokom tornju...

Vjetar nemilosrdno, bučno zavija,
ubavom Dolenskom čuje se muklo: hu... hu...
Škripi otvoren prozor,
sve veći lavež pasâ
i romor nabrekle Save...

Slutnja...
nenadna, zloslutna, strašna kô môra —
uštapljena, voštana i hladna
kroz borik i jelik se šulja:
u moju odaju pustu,
u moju kulu snenu,
u moje nemirno srce — —
i nosi mi nešto
strašno i sivo
kô viziju
Smrti,
bijele, mlade, nedužne:
Smrti — — —

Marin Pavlinović.

LISTAK

KAZALIŠTE.

J. FREUDENREICH: CRNA KRALJICA.

Jubilarna predstava 18. XI.

U nizu jubilarnih predstava iznešeno je na pozornicu i ovo staro i sasvim zastarjelo djelo Josipa Freudenreicha, jednoga od suosnivača i preporoditeljâ našega kazališta. Djelo je iznešeno sigurno u dobroj nakani i sa svom pomnjom, kako se iznose na vidjelo stari vrijedni antikviteti u bojazni da ih ne bi oštetio drukčiji duh novoga vremena. Zato se o ovom komadu i može govoriti samo tako kao o jednom antikvitetu, koji je nekada u svoje vrijeme imao neku relativnu vrijednost i značenje. Danas, o tome je valjda uvjeren svaki gledalac, nema to djelo nikakve književne ili umjetničke vrijednosti osim jedine draži jednog antikvarnog dokumenta, na kome se vidno ilustrira rađanje i razvoj naše kazališne umjetnosti.

Kao isključivo teaterski čovjek Freudenreich nema kakva velikog smisla za književnost niti njegova djela imaju kakva jačeg značenja za našu književnost. Od početka do kraja on je jedan od onih marljivih diletanata, koji su nužni za svaki pothvat i za svako djelo, ali koji sami u sebi nemaju mnogo ni invencije niti kakva osobitog dara. Kao marljivi propagator kazališne umjetnosti, a u oskudici dobrih autora, Freudenreich se sam trudi, da napiše nekoliko tekstova, kako bi se mogli u domaćim komadima uposliti glumci i ujedno obogatiti repertoar domaćeg kazališta. Kako se vidi, on je autor iz nužde, on nije autor sa književnim ambicijama i u književnom smislu, već neke vrsti režiser, koji za svoje glumce piše sam uloge, pisac teksta ad hoc. Tu svoju dužnost (upravo dužnost!) pisanja teksta smatra on publicističkom i propagandističkom. Njemu ne diktiraju kakvi posebni zakoni stvaranja, njegov tekst diktira publika, njezin ukus i njezin interes. Prema publici je on bio otprilike u istim odnosu kao naše današnje novine. I jedino po tome je shvatljivo ono šarenilo od one nebulozne fantastike do fotografskog realizma, mješavina one moralne sentimentalnosti i patetičkog patriotizma. Autor je valjda mislio i znao, da samo to može zadovoljiti sve slojeve njegove beterogene publike, i kad je tako, onda je ovaj komad više dokumentaran i ilustrativan za ukus i shvatanje tadanje publike, negoli za talenat samoga autora. Jasno je zato, da nas uz ovaj komad može zadržati samo naučni i istorijski interes, a nikakva umjetnička potreba ili autorovo osvajanje našega interesa. Zato je bilo sasvim promašeno, kad su neki komentatori pokušali tražiti i dokazivati i neku književnu vrijednost ovoga djela. Ono te vrijednosti nema ni najmanje, a čini mi se, da ni autor nije išao za tom vrijednošću, jer mu je, izgleda, bila jedina nakana, da svojim glumcima napiše nove uloge i da svojoj publici dade novi tekst, i to onakav, kakav ona želi. Uz takvu autorovu tendenciju promašen je onda svaki pokušaj, da se djelo tretira po nekom umjetničkom i književnom mjerilu.

Mislim, da u ovoj izvedbi nije komad iznešen sa onoliko pomnje, kakvu traže ovakvi antikviteti. Režiser (g. Raić) je premalo istakao istorički stil režije tako, da su neke scene (zadnje) iznešene sasvim u stilu savremene režije. Tim je komad izgubio na onom starinskom koloritu, primitivnost tadanje režije nije dovoljno istaknuta i tako se je cjelovitost igre kidala u dva režijska stila: stari i novi. To zvuči nekako disharmonično, otprilike onako kao kad u jednoj pjesmi nađete pomiješan tvrdi metrički stih sa nevezanim slobodnim stihom. Takav antikvitet, kao što je ovaj komad, može u nama pobuditi neki interes samo u strogoj i što strožijoj istoričkoj opremi. Drukčije on balansira između neuspjele drame i još neuspjelije operete. Tim više se trebalo ograničiti na taj strogi istorički okvir, kada komad i onako nema druge osim te istoričke vrijednosti. Glumci su bili svi iz reda tako »raštimovani« i rastrešeni, da gledalac nije bio na jasnu: da li oni imitiraju svojom slabom glumom stare diletante ili se zbilja ne mogu da užive u te dosta apstraktne, knjiške uloge. Možda ta zabluda nije nastala krivnjom samih glumaca (jer su neke uloge bile u rukama dobrih glumaca) koliko krivnjom režisera, koji je ovaj komad prezentirao kao kakvo savremeno umjetničko djelo. Da je glumac Raić bolji od režisera Raića dokazala je u ovom slučaju njegova mala uloga odvjetnika, koje je lice bilo jedino živo i istiričko u čitavom komadu. Što se tiče publike, ona je svojim velikim dijelom pokazala, da se nije mnogo izdigla nad niveau stare Freudenreichove publike.

Na kraju moramo primijetiti, da nam je nerazumljivo, radi kojih razloga se iznose u jubilarnim predstavama od starih, samo lokalni, zagrebački komadi. Zar ne bi bilo raprezentativnije i zahvalnije za glumce i za publiku, da je mjesto i Diogenesa i Crne Kraljice iznešen kakav općenarodni, bolje poznati i književno vrjedniji komad. U tom bi slučaju to iznošenje starina imalo i neki veći i trajniji kulturni smisao.

I. Nevistić.

BOŽJI VITEZ.

Roman iz 13. stoljeća.

Gospodine uredniče!

Izrazili ste želju, da napišem kao neki prikaz o mome netom izašlom romanu, što ovime najpripravnije činim.

*

Kad sam posljednji put bio u Asizu, upoznao sam se s patrom Alfonsom Marijom Santarellijem, profesorom književnosti na franjevačkom sjemeništu kod Sv. Damjana. U razgovoru dotakli smo se i romana, što ga je tada neki Talijan napisao bio s tendencijom, da zablati uznositi lik asiškoga Sveca.

Izrazivši negodovanje svoje nad onolikom bezočnom sablažnjivosti baš sa strane jednoga zemljaka Svečeva, obrekao sam patru Alfonsu, da ću ja napisati roman, u kojemu ću prikazati simpatičnu pojavu Svetoga Franje u pravome svijetlu, dajući time neku zadovoljštinu svijetloj uspomeni njegovoj.

Iza opsežnih studija napisao sam kritičnu povijest Franjina života i prikazao kulturno i političko stanje onoga doba u kome je živio. Knjiga je bila gotova, nakladnik je htio da ju preuzme kad me snašla teška bolest. I tad se iznenada sjetim svoga obećanja. Zadržao sam već gotovu radnju i odlučio napisati roman, kako bi za vanrednu i veliku ličnost asiškoga Sirotana pobudio zanimanje u što većem, u što širem krugu. Znao sam, da će knjiga u ovom obliku bolje poslužiti mojoj namjeri nego li naučna knjiga, koju bi uzeli u ruke, samo stručnjaci ili možda gdjekoji amateuri.

Evo, tako je došlo do romana o Svetom Franji, za koji mi je poslužio velik dio opsežnoga gradiva, što sam ga

prikupio bio za prije spomenutu radnju. Prvi je dio romana pod naslovom — Božji Vitez — izdalo zaslužno Društvo Sv. Jeronima i vrlo ga lijepo opremilo zamolivši našega Račkoga, da ukrasi knjigu svojim crtežima, što je dičnom umjetniku vrlo lijepo uspjelo.

*

Proučavajući razne životopise Svetoga Franje činilo mi se, da mnogo toga nije psihološki obrazloženo i da ima mnogo protuslovlja u onom, što se o njemu pripovijeda.

To je sasvim naravno, jer su životopisi Sv. Franje kompilacije raznih izvještaja o njegovu životu što od ljudi, koji su živjeli u njegovu društvu, što od osoba, koje su o njemu čule pripovijedati, i to u vrijeme, kad je Franjo već bio Svetac, a zaboravljalo se kraj sveca na čovjeka.

Ti su podaci udešeni prema subjektivnom shvaćanju pojedinih izvjestitelja.

Prvi i najuvaženiji Svečev životopisac je Toma Celano, koji je sastavio dva Franjina životopisa.

Njegove obje radnje pisane su velikom govorničkom vještinom i poznavanjem sredovječne književnosti, u kojoj su pripovijesti o svecima (hagiografija) zapremale prvo mjesto.

Nino Tamassia, profesor historije prava i crkvenoga prava na padovanskom sveučilištu, napisao je raspravu o Franjinim životopisima, tu ispituje vjerodostojnost i istinitost svih podataka, što ih iznose Franjini životopisci.

Nametnula mi se misao, da vijesti o Franjinoj mladosti nije nitko napisao, tko je zaista u mladosti s Franjom općio.

Celano je govorničkim načinom htio istaknuti oštru opreku između svetačkoga Franjina života s njegovom mladosti, pa ju je zato tamniju prikazao, da se kasnije svetost Franjina što sjajnije istakne.

Boje za svoju tamnu sliku Franjine mladosti uzeo je iz »Dialoga« Grgura Velikoga, iz djelâ rimskog satiričara Juvenala i iz ispovijesti Sv. Augustina. Tomassia to dokazuje citatima, gdje se vidi, da je Celano doslovno prepisivao fraze o navodnoj pokvarenosti mladoga Franje. Službeni životopis Sv. Franje od Sv. Bonaventure, koji je imao nadomjestiti sve druge životopise, ne govori o Franjinoj mladosti, nego samo kaže, da je Franjo bio onaj anđeo, čiji dolazak navješćuje Sv. Ivan u Apokalipsi.

Polazeći sa stanovišta, da znanje i neznanje, strasti i lijepa čuvstva naših roditelja žive u našoj duši, a od vanjskih odnošaja da ovisi: hoćemo li moći dobru tu baštinu umnožiti ili zlu umanjiti. Celano pogrđuje i Franjine roditelje, od kojih da je Franjo sve zlo baštinio.

Vanjski odnošaji u Italiji bili su u ono doba već nešto bolji nego li su bili u desetom stoljeću, ali su doista bili još vrlo jadni.

U sredovječnom društvu vladala je s jedne strane neobuzdana laskalašenost, a s druge strane pokorničko raspoloženje u formi težnje za samoćom i siromaštvom.

Užasan život na zemlji vodio je do težnje za nebom ubijanjem strasti i mrcvarenjem puti: bičem, pokorničkim pojasom, hrapavim odijelom na golemu tijelu, askezom. Svijet je bio pun vaganta, među njima mnoštvo žena; oni dolaze u velikim hrpama na dvorske svečanosti, turnire, proštenja i vašare. Kraj toga svuda krvave tučnjave, pokolj židova, ubijanje heretičara, užasne sudstvene torture i strahovita smaknuća.

Ali bi značilo nevidjeti istinu, kad ne bismo istaknuli baš protivnu sliku lijepih idealnih odnošaja, kojih je bilo i u Italiji i u Provansi.

Javni i privatni viteški život obasjan je sjajem trubadurskoga pjesništva i uglađenih lijepih običaja.

Dante je u XIV. pjevanju »Čistilišta« posvetio vijenac uspomenâ ovomu idealnomu životu u otmjenim krugovima XIII. stoljeća na usta Guida del Duca, koji je umro godine 1245., a od onda čami u Čistilištu. On govori: Ne čudi se Toskanče, plačem li, kad se sjetim Ugolina d' Azza, koji življaše s nama; Federiga Tignosa i njegove družbe, kuće Traversara i Anastagi — —; kad se sjetim gospođa i vitezova, časnih truda (turnira) i dokolice (trubadurskoga pjevanja), što nam omiliše radi ljubavi i viteštva tamo, gdje su se (sada u XIV. stoljeću) srca tako pokvarila. O Bertinovo, moje rodno mjesto! Zašto i ti ne propadneš, kad te je ostavila tvoja viteška obitelj i mnogo tvojega svijeta, da se ne izopače i oni.

Sve te kreposti o kojima Dante govori mogu se naći u provansalskomu puku, i ne samo u viteškim dvorovima. Ovo doba viteškoga i trubadurskoga poleta sjajno se istaknulo kad su mnoge hiljade otmjenoga i prostoga svijeta u prvoj križarskoj vojni hrlile u Svetu Zemlju, da svojom krvi oslobode Isusovu domovinu.

Thode sasvim odlučno zastupa mnijenje, da je Franjina mati bila rodom grofica Baurlemont iz Provanse i potkrepljuje to svoje mnijenje dobrim razlozima.[1])

Ova činjenica obara Celanovu tvrdnju o pokvarenosti Franjinih roditelja. Pače, ni za oca Franjina se ne može tvrditi, da je bio raskalašen, dokaz tomu, da je svojim radom i razboritim načinom života stekao veliki imetak a asiška ga je crkve brojila među svoje velike dobročinitelje.

Legenda o sv. Franji ne pripovijeda ništa o njegovu uzgoju; imao sam dakle slobodne ruke pa sam opisao način sredovječnoga uzgajanja u otmjenim kućama i velik utjecaj, što su ga imale majke i svećenici. Vjerojatno je, da je svećenik čuvar crkve sv. Damjana, što je bila u komšiluku Bernardanove kuće, utjecao na Franju već u njegovu djetinstvu. Dao sam mu ime Ćiro u počast moga dragoga učitelja franjevca O. Ćire. Pripovijesti o ukroćenim zvijerima, prijateljima svetaca uzete su iz starih životopisa svetaca i dialoga Grgura Velikoga. Vrlo je vjerojatno, da su se u Srednjemu Vijeku mnogo pripovijedale i to ne samo djeci; isto kao što se pripovijeda još danas u Umbriji priča o ukroćenom raku iz Gubbia. U životu sv. Franji ima mnogo tragova, po kojima se vidi, kako su te pripovijesti na njega djelovale. Ja sam te tragove tražio pa sam pokušao pokazati, kako se je razvilo Franjino kasnije mišljenje i osjećanje gledom na životinje.

*

Celano osjeća potrebu da protumači preokret Franjin na pokornički život pa kaže, da je Bog Franju pogodio teškom bolesti uime pomazanja (unetio) za buduće zvanje. Jörgensen[2]) prihvaća tu misao te i on počima svoj životopis Franje Asiškoga tom bolesti, koja da je zametak budućega Franjinog obraćanja.

Prema tomu bi izgledalo, da je Franjino obraćanje bilo patološke naravi, a to je nesmisao, pa je sigurno najdalje od shvaćanja Celenova i Jörgensenova. Ruggero Bonghi[3]) sasvim pametno uzima, da je ta bolest bila posljedica Franjina ratnoga sužanjstva u Deragiji.

---

[1]) Thode: Franz von Assisi und die Anfänge der Kunst der Renaissance in Italien. Berlin 1904. pag. 4.

[2]) Joh. Jörgensen, der Heil. Franz von Assisi.

[3]) R. B. Francesco d' Assisi str. 29.

U protuslovlju sâm sobom Celano pripovijeda, da je Franjo poslije svoje bolesti htio poći s nekim siromašnim vitezom ratovati u Apuliju a ne spominje se nigdje, da je mladi Franjo ikad igdje naučio boriti se na viteški, oklopljen i na oklopljenu konju s dugom sulicom i teškim velikim mačem.

Celano pripovijeda, da je taj vitez bio siromašan, a drugi izvori kažu, da se je asiški vođa u Apuliju zvao Gentili. Ne treba dakle mnogo fantazije, da se dođe do zaključka e je taj Gentili podučavao Franju u viteškom baratanju oružjem prije no se je Franjo borio protiv Peruđana, a još daleko prije no je Gentili sakupio vojsku za Apuliju.

Ta preuranjena Celanova vijest o tom vitezu i Franjinoj nakani da ide u Apuliju uzrokom je potpune konfuzije u kronologiji Franjina životopisa, pa je već Thode izrazio misao, da je Franjina nakana da vojuje u Apuliji, mogla nastati kasnije, iza rata Asižana protiv Perugije i poslije Franjine bolesti. Da je grof Tavorino Sciffi, otac svete Klare, kao najugledniji feudalni grof u Asisu u svim tim događajima imao udjela, vrlo je vjerojatno; zato je sasvim opravdana uloga, koju sam mu udijelio te sam uzeo, da je Klara već u djetinstvu poznavala dvanaest godina starijeg Franju a taj je kao sin grofinje Bourlemuat sigurno uz majku si općio s obitelju grofa Sciffija.

Grofov sin Rafino zastupa onu raskalašenost i aristokratsku obijest sredovječnoga viteštva, koja je najjači kontrast prema idealnim tipovima onoga vremena.

Udes svete Makselende, koja je poginula od ruke takova viteza, dala mi je povoda da uvedem u svoj roman tip kakav je Danteova Beatrice i da ju učinim ženskim Franjinim idealom. Njena tragična smrt je nužna u kompoziciji romana, jer joj nema kasnije mjesta u Franjinu životu a i Beatričina smrt je djelovala na Danteovo obraćenje.

Kako mi je bio ograničen broj štampanih araka nisam mogao u ovom prvom svesku opisati Rufinov razvoj u gubijskoga vuka i njegovo obraćenje.

Henrik VI., sin Barbarossin, sredovječni Nero, privlači karaktere kakav je bio Rufino, pa ih u zlu usavršava svojom primjerom.

Njegov dolazak u Asiz i uloga Konrada, Asiškoga grofa, historijske su istine. Uopće sam se svuda po mogućnosti držao historijskih činjenica, zatim sam se služio poznatim legendama o svecu, napokon sam prema potrebi s pjesničkom slobodom psihološki motivirao pojedine čine i događaje.

U asiškom grofu Konradu švapskomu orisao sam praznovjerje Srednjega Vijeka i neraspoloženje talijanskoga naroda protiv Nijemaca, čiji carevi su u svojim borbama protiv papâ i protiv samostalnosti talijanskih država mnogo zla počinjali.

Činilo mi se potrebno da pokažem, kako je sin bogata trgovca mogao doći do toga da prezire način kako se često bogatstvo stiče, pa sam uzeo da je otac Franjin svoga sina poveo u Firencu bankarima.

Jörgensen[4]) daje prvomu poglavlju Franjina životopisa naslov: Franz der Kirchenerbauer a legende nam pripovijedaju, da je Franjo ponajprije dogradio crkvicu sv. Damijana, onda Poveipinkulu pa crkvicu sv. Petra. Thode kaže[5]) »Wie kommt es, dass gerade jene Kirchen übereinstimmende bauliche Eigentümlichkeiten zeigen, die, ohne Zusammenhang mit der gesammten vorangehenden italienischen Kunst, in enger Beziehung zu französischen Bauten der Zeit stehen? Wie kommt es dass... diese drei Kirchen jene dem Süden Frankreichs fast ausschliesslich damals eigentümliche Form der Wölbung zeigen...

Protumačio sam to tim, da sam pripovijedao, kako je Franjin otac svoga sina vodio u Pisu gdje se počeo zanimati za građevnu tehniku a kasnije u južnu Francusku, gdje je dobio nužne upute, kako se tamošnji svodovi grade.

Sve to pripovijedam u formi Franjinih doživljaja kao i slika trubadurske svečane predstave u Asisu. Predmet te predstave uzeo sam sa jedne Giottove slike u podzemnoj crkvi sv. Franje u Asizu, koja prikazuje »Pobjedu Nevinosti« a svečanu povorku poslije predstave, prikazao sam po jednoj slici iz XIV. stoljeća u Sienskoj galeriji.

Osobe romana stupaju u svijetlo svjetske povijesti nastupom pape Inocenta III. i Henrika VI. kralja sicilskoga kraljevstva, a u Asizu se odigravaju građanske borbe kao i u ostalim gradovima Italije te borba u susjednjem Jerugijanu. Opis života zasužnjenih vitezova i boraca u tamnici opisan je po savremenomu izvještaju, što ga saopćuje Davidsohn.[6])

Franjini žalosni doživljaji razaraju sve njegove svjetske amibicije i on se kao prvi čin novoga života posveti njezi najbjednijih nesretnika: gubavaca.

To je prvi korak k njegovu preobraćenju, ali nije posljednji a glede potpunoga preobraćenja i novoga Franjinoga života ustanovljuje dr. Dominik Mandić, učeni naš franjevac, točno rok pravoga početka.[7]) Tu se odigravaju dramatski prizori, kojima će započeti drugi dio mojega romana.

Kršnjavi.

MARKO RISTIĆ: OD SREĆE I OD SNOVA.

Pjesme. Izdanje S. B. Cvijanovića, Beograd 1925.

Marko Ristić je jedan od onih mladih književnika, koji se ne zadovoljavaju dosadanjim stvaranjem lirike, koji se ne zadovoljavaju da idu utrtim putevima doživljavanja umjetnosti, nego se trude, da iznađu nove staze i nove načine umjetničkoga stvaranja. U tome cilju on je pokušavao, da na stranim, osobito francuskim, novim književnim pokretima ispita i shvati nove zakone i metode stvaranja. To novo ga je u teoriji sasvim i osvojilo i on je to novo počeo sa nekim fanatizmom da brani i objašnjava u stupcima one bivše egzotične revije »Svedočanstva«. Od svih umjetničkih programa i metoda njega je najviše zagrijao pokret francuskih nadrealista i on je jedan od prvih, koji je kod nas pokušao da udomaći tu novu struju. Ipak, Ristić kao da se nije mogao da pomiri sasvim sa ekskluzivizmom »surrealista« i on je u teoriji pokušao da premosti onu praiskonsku opreku razum-osjećaj, da te opreke zaobli u jednoj višoj sintezi, gdje razum nije sama hladnoća, nego ga isprepliću niti krvavoga osjećaja. Karakterističan po to njegovo novo shvatanje i nastojanje je njegov članak u »Svedočanstvima« (4. broj od 21. decembra 1924.) »Krv razuma«.

»Razum krvi! Dolinom razuma pokušao sam da nađem plodonosne reke, ponornice, slivove krvi. Van grubosti i krikova, na žitnim poljima misli, tihe muzike, pokušao sam da nađem snagu, da sagradim gigantske aerodrome, da mi ne budu potrebni kršni planinski visovi da bih došao do kula vazduha, ka slobodi, ka suncu. Od mirnoće, od nepreglednih ravnica razmišljanja, sna, ka moći. Tražio sam strujanje nepobedivosti, rastopljenoga čelika, po sočnim, blago zatalasanim, njivama misli, lutao sam za krvlju razuma. Ali

[4]) Op. cit. p. izg. i d.
[5]) Op. rect. pag. 315.

[6]) Davidsohn, Geschichte von Florenz.
[7]) Dr. Dominik Mandić: Studia chronologica in Vitam S. Francisci.

kada je ta zažuborila krv, bila je to pesma krvi uopšte, crvenog nagona, svih rumenih zora, svih neposrednih slapova, svih snova tela, svih buđenja. Nevidljiva, nečujna, ali nepobediva, životvorna pesma krvi. I na dnu te jedinstvene, gromovite muzike, nabujale tišine, tajanstveno, toplo, plavo i neumitno, opet je zablistao alhemijski kamen razuma...«

To je teorija i takav je teoretičar Ristić. U primjeni, u praksi, u pjesmi on se drži doslovno svoje teorije i sve njegove pjesme daju zbilja dojam jedne konzekventno primijenjene teorije. U tim pjesmama kao da se ne osjeća više onaj živi život čula, život nerava. Taj život je samo podloga, on je preko osjećaja izazvao jednu žicu u razumu i istom kad se taj osjećaj sasvim racionalizovao, kad je iz njega ostrugano sve ono živo, svakidašnje i prolazno; istom tada došlo je gotovo djelo — pjesma. Jasno je, da će pjesma, nikla iz toga izvora i postala na taj način, biti krajnji izdanak onoga, što se obično naziva apstraktnom lirikom. Ristić tu nije sasvim nov. Još prije njega tim putem je pošao kod nas pokojni A. B. Šimić pod uticajem Nijemaca (Ehrenstein). Odatle je razumljivo, kada se naiđe u ovoj lirici i na neposredan uticaj Šimićev. Ristić ga katkad gotovo podražava, i to ne samo u polazištu, već i u frazeologiji i ritmu pjesme. Na primjer u pjesmi »Ljubav«:

Koliko noć već tone sva
U zanos jedan jedini
U zanos jedan robovanja njenom snu...
To vodi samo obali
Gde prošlost nova počinje
Gde prošlost kao oblak leži preko voda.

Ova je knjiga uopće toliko bliza »Preobraženjima«, da daje dojam gotove sistematizacije i zaobrubljivanja onih tamo samo napola načetih i kratko nabačenih linija. Ono, što je autor »Preobraženja« u svojoj ekspresionističkoj fazi samo kratko i površno nabacio, to Ristić izrađuje i zaokružava u jedan, mogli bismo reći, lirski sistem. Dok je tamo bilo raznih crteža, torzâ, prekida; ovdje je sve izvedeno u jednoj liniji. Jedna metafizika osjećaja, puna alogičkih i metalogičkih elemenata (o čem svjedoči i sam naslov knjige); metafizika, koja se ne zadovoljava prostom verifikacijom osjećaja, već traži i punu verifikaciju razuma. Samo što to nije ovdje onaj hladni apstrahirani i intelektualizovani razum, nego neki sveobuhvatni razum (krv razuma!), razum kao izraz totaliteta psihičkog, razum što se izdiže nad kaosom čulnosti, ali što ujedno u sferi nadčulnoga, u sferi apstrakcija stvara jedan novi i živi život. Sa nekoliko fragmenata ne da se to ilustrirati, jer je ova knjiga tako jednovita, da izgleda, kao da se svaki stih izvija i nadovezuje na drugi. Na najboljoj pjesmi ove zbirke, na pjesmi »Srce« i »Božić ljubavi«, koja je već ranije štampana u Svedočanstvima (5. broj), vidi se najbolje način, na koji pjesnik oživljuje tu sferu nadčulnoga:

Samo su tvoje oči dolina nege
Samo za takvo more rođen je galeb života
Pogledaj: tonem u oblake bez dna
Telo i duh u porazu ukovani su nad nebom.

Vazduh, oblak, nebo, zvijezde, ponoćna sunca, voda, obala, snijeg — sve su to simboli i riječi, koje smo već često susretali u »Preobraženjima« i koje se uopće uvijek susreću u lirici ove vrste. I kao što su god te riječi i ti pojmovi puni nečeg dalekog, maglovitog, tajinstvenog, tako je i ta sva lirika apstrakcija, ta apstraktna lirika, ta metafizika čula nešto, što se ne može saosjećati, i doživiti običnim načinom izražaja, običnim ritmom, već je tu potreban jedan posebni, više muzikalan, način komponiranja. Ristić nije još našao taj način, u njegovim pjesmama nema toga primjerenoga ritma, ritma koji bi bio adekvatan čitavom sadržaju tih pjesama. Zato one i djeluju najviše u svojoj priprostosti kao proza, one su prelomile granicu lirike i proze. To je svakako jedan nedostatak, jedan manjak, koji krnji lirsku stranu ovih pjesama ,manjak, koji smeta ovim pjesmama da postanu čista lirika. Nikome se ne mogu postavljati zahtjevi u pitanju puta i stajališta, ali mi od lirike, ma kako kontemplativna ona bila, moramo tražiti mogućnost **l i r s k o g** doživljavanja, a ne razumskog shvatanja. Tu je jedino sredstvo muzika ritma, muzika stiha i doklegod te nema, sve su takve pjesme još uvijek izvan okvira čiste lirike. Koliko li drukčije, koliko li muzički, koliko li apsolutno lirski teku oni toliko primitivni i toliko divni stihovi najlirskijeg i najspontanijeg od svih naših mladih pjesnika — Milana Dedinca!

Može li se i iz opreke takvoj lirici, kao što je Dedincu opreka Ristić, prema čulnoj opreka apstraktne lirike, može li se i od takve lirike očekivati čista i apsolutna lirika? Na ovaj način i sa ovim sredstvima ne može. Nju bi mogla da približi tome cilju samo naročito komponovana i adekvatna muzika stiha, muzika, koja će izvirati iz krvi razuma. Postoji li uopće takva muzika? **I. N.**

TOLSTOJEVA TRAGEDIJA.

Povodom piščeve smrti.

1910. — 20. XI. — 1925.

Petnaest nas godina dijeli od smrti Tolstojeve. Ostavljajući na strani umjetničko-literarnu djelatnost toga genija, koji je ostavio život, ja ću ovdje da se dodirnem samo njegove lične drame. Progovorivši nešto o njegovu porodičnom životu, ja bih htio time da oslobodim nepravednih tužba uspomenu njegove žene, koja je imala veliku sreću, ali i neobični teret da bude životnom suputnicom genija. Ne optužujući jednoga i ne braneći drugu htio bih da ponovno naglasim, da u Tolstojevoj porodičnoj drami nema krivaca, kao što nema ni potpuno pravih. Ta dva pojma tu su usko isprepletena među sobom. Ako Lav Nikolajević ima na svojoj strani — pravicu uvjerenja, na strani Sofije Andrejevne je — pravica života. Tragedija je izazvana time, da je u osobama Tolstoja i njegove žene bilo sjedinjeno ono što ne može da bude sjedinjeno — dvije protivnosti: genij, koji je lebdio u nebeskim visinama slobodne tražilačke misli, i čovjek, koji je ogreznuo u interesima živog života. Tolstoj je imao cilj — da spase svijet, njegova žena je samo htjela — da hrani i izdržava svoju mnogobrojnu porodicu. Pomiriti ta dva nazora bilo je nemoguće, i tragedija je postala neizbježnom.

Tragedija Tolstoja je u neku ruku tragedija uopće svakog genija, koji je previše odmakao od svojih savremenika da bi mogao bez štete za svoju privatno-ličnu sreću povezati svoju sudbinu s bilo kojim od njih. Genij je osamljen u svojem veličanstvu. Genij se poput velike planine na beskrajnoj ravnini uzdiže nad svojim savremenicima. Genij koji živi u svijetu svojih ideja, maštanja i misli daleko je od zbilje, koja ga okružuje. Osnovna je pogrješka Tolstojeva bila u samoj ženidbi. Tu treba da tražimo njezinu klicu. Tolstojeva je žena bila u svakom pogledu idealna supruga u najstrožem smislu toga pojma, ali ona je bila običan čovjek, prevrć realan za mislioca i umjetnika, koji hoće da preuredi cijelo čovječanstvo. Sofija Andrejevna je dala

svom mužu sve, što može da dade žena pametna, puna ljubavi svom životnom drugu, ali ona nije kriva, da je njoj sudbina dala kao druga — genija. To je bila njezina sreća, ali u isto vrijeme i tragedija. S dubokom gorčinom piše ona u svom dnevniku: »Mi (porodica) smo bili preponom, da on ostvari svoje sanjarije o slobodnom, novom životu, o p o d v i g u«. Tako, baš u ono vrijeme, kada su pisane ove riječi, t. j. u devedesetim godinama minulog stoljeća, sva je porodica bila zauzeta organizacijom široke pomoći postradalima od velike gladi, koja je tada bila u ogromnom dijelu Rusije. Tolstoj se također zanio u prvo vrijeme tim poslom, ali je kasnije potpuno prema njemu ohladio, jer nije bio dosta zadovoljan njegovim ciljem. On nije mogao raditi na korist jednoga dijela nekakvog naroda, on je imao na umu cijelo čovječanstvo. K tomu se još tu radilo o fizičkim potrebama, a on je mislio samo na potrebe i zahtjeve duha. Sa svojim bezmjernim težnjama on se nije mogao da stisne u srazmjerno uske granice porodice, jer lična sreća za njega nije bila dosta, pa je posljednjih godina svog života on nije ni tražio, jer je vidio u njoj grijeh, dok cijelo čovječanstvo živi u velikoj moralnoj i duhovnoj tmini. Sa svojom je porodicom, bio potpuno zadovoljan, ali on nije osjećao za nju potrebe, jer je htio naći porodicu u čitavom čovječanstvu. Tu treba da tražimo izvor tragedije Tolstoja, tu je razlog i osnova vladanja Tolstojeve žene, koje je kod neupućenih, licemjernih i duhovno gluhih ljudi izazivalo takvo oštro osuđivanje.

Za razjašnjenje uzajamnog odnošaja u porodici Tolstojevih u zadnje doba života Lava Nikolajevića ima veliko značenje njegova drama »I vidjelo sja u tami«. Bez osobite umjetničke vrijednosti ta drama ipak ima veliko autobiografsko značenje. Junaci drame — Saryncov i njegova žena — to su jasnopoljanski supruzi.

Pun umjetničke objektivnosti, Tolstoj rišući svoju vlastitu dramu u tom romanu, prelazi na stranu svoje žene. On tu veli da ima pravo nježna, puna ljubavi supruga, koja na koncu konca nagovara svojega muža, suhog formalistu, dogmatika, koji se spleo u mrežu svojega vlastitoga filozofsko-moralnog sistema, da se odrekne svoje želje napustiti kuću i da ostane i dalje u krugu svoje porodice. Ona je pripravna na sve žrtve, samo da ga zadrži kod familije i da sačuva porodičnu sreću, jer je ona čovjek živa života u najljepšem i najvišem smislu tog pojma. Videći uzaludnost svojih pokušaja da ga zadrži kod kuće, ona se sprema da se baci pod voz, kojim hoće da otputuje njezin muž, jer ako je nemoguć zajednički život, neka njoj bude dopušteno da umre u blizini ljubljenog čovjeka (IV, 5.). Duboka duševna drama se osjeća u Tolstoju, koji je metnuo u usta napuštene žene takve riječi, koje su pune nezaslužene uvrede: »Kako si okrutan! Kakvo je to krščanstvo? To je zloba. Ta ja ne mogu da živim, kako ti zahtijevaš. Ja ne mogu da otkinem od svoje djece i da dadem nekomu« (II., 14). Potrebna je neobična snaga volje i načovječja sposobnost da se u takvom stepenu uzvisi nad svojim vlastitim osjećajima i proživljavanjima, dajući apsolutnu objektivnost. Tolstoj kao čovjek bio je protiv svoje žene, osuđujući njezino ponašanje, a kao umjetnik on je držao njoj stranu, priznajući, da ona ima potpuna prava. Poslije ovoga, mislim, da ne treba više nikakvog opravdavanja za Sofiju Andrejevnu.

Nisu zla volja, mržnja prema mužu bili uzrok njenom ponašanju, nego ga je izazivala duboka životno-praktična potreba. Budući potpuno, svom dušom i srcem s mužem, s njegovim težnjama i mislima, ona ipak razumom osjećala potpunu njihovu nepraktičnost, neprimjenjljivost za život i jasno je vidjela njihove ogromne negativne posljedice za svoju porodicu, o kojoj je morala voditi brigu. Protiv visokoga poleta Tolstojevoj misli ona je isticala suhe zahtijeve surove zbilje. Duh i materija, ostvareni u ovom bračnom paru, oštro su se među sobom sukobili i nisu mogli da ne izazovu tragedije. Sklopivši brak i stvorivši porodicu, Tolstoj se čvrsto i nerazdjeljivo vezao uz život i neutišna njegova želja da ide putem težnje svojeg neobuzdanog duha morala je da stvori tragični sukob. Poput željeza na nogama robijaša, teškim je teretom bila za Tolstoja njegova porodica. On je kidao sa zemaljskom i brzo se žurio k svom visokom cilju. No njega je žena čvrsto stajala na straži porodičnih interesa i napominjala svom mužu o prijekoj potrebi, da on ispunjuje svoje dužnosti prema svojoj porodici. A otuda tragedija. Poričući vlasništvo uopće, Tolstoj nije mogao da pristane osobito na to, da se materijalno koristi duhovnim vrednotama pa zato se odrekao svojih autorskih prava, čim je nanio ogromnu štetu svojoj mnogobrojnoj porodici. Sofija se Andrejevna oštro borila proti toga, a Tolstoj se trzao i mučio. Je li Tolstojeva žena — čovjek života, bila kriva, što je pamtila svoje životne dužnosti prema svojim bližim rođacima, koji su bili na njenoj brizi.

Sljedbenici Tolstoja, oslijepljeni neživotnom teorijom, vođeni krivo shvaćenim interesima čovječanstva, zaboravivši čovjeka, ličnost, slobodnu čovječju ličnost, koja i jest jedino središte svega — oni, videći u Tolstoju samo propovjednika, čiji nauk pripada cijelom svijetu, oni su smjelo i svirepo provalili u njegov privatni život. Oni nisu mogli da odijele u njemu čovjeka od mislioca, privatnu osobu, koja pripada sama sebi i svojoj porodici, od umjetnika-filozofa, koji pripada cijelom svijetu. Upletanjem tih stranih ljudi, katkada zlobnih, katkada sitničavih i kratkovidnih a uvijek fanatični oslijepljenih primamljivom teorijom — porodični je život Tolstojev postao pravom tragedijom. Zaboravivši božji i čovječji zakon, prezirući temeljnu misao društvenog života o potpunoj slobodi i neovisnosti ličnosti, prekoračivši osnovna načela pristojnosti i takta oni su stali između muža i žene. Spletkama, neiskrenošću a katkada klevetom i lažju oni su obuhvatili velikog starca i često su ga gurali na okrutne i nečovječna djela, koja su tako oštro bila u proturiječju s njegovom naukom. Do kakvog je stepena sve to bilo nenaravno, vidi se na primjer iz toga, da je Tolstoj morao saslušati cijeli potok prijekora samo zato, što je pristao na molbu svoje žene da se skupa s njome fotografira povodom četrdesetosme godišnjice njihova braka.

Tolstoj je jasno osjećao pogubnost takvih utjecaja nekakvih svojih sljedbenika i prijatelja, gubio se u oštrim protivurječima, tražio izlaze, ali nije imao dosta odlučnosti da jednom zauvijek odbaci sve te nemoljene savjetnike. Sve jače i jače su ga stezale te tamne mreže i videći bezizlanost svoga položaja, Tolstoj je jednoga svježega jesenskog jutra ostavio dom i sa torbicom na leđima i sa štapom u ruci otišao na traženje sreće i duhovnog mira, kojeg više nije mogao dobiti od svoje porodice. A u isto se vrijeme njegova žena trzala u paroksizmu histerije, ne znajući gdje je on i što je s njim. A kada ga je našla na maloj zabitnoj željezničkoj stanici, nju ipak nisu pustili k onomu, komu je ona dala svoj razum, trud i vatrenu, odanu ljubav. Kao zločinac morala se ona potajno šuljati ka kućici, gdje je bila skrivena njena sreća i život; jedva-jedva ako ulovi po koji slabi, nesuvisli zvuk pojedinih riječi svog muža, pred kim su se već otvarala vrata vječnosti. Samo u zadnji momenat, kada ga je i svijest ostavljala, nju pustiše unutra i ona s riječima

ljubavi padne k smrtnoj postelji svog polustoljetnjeg životnog druga, koji joj nije mogao više uzvratiti ni pogleda.

Sofija Andrejevna nije bila samo supruga, ona je bila i drugom i prijateljem svoga muža, koji joj je povjeravao svoje umjetničke planove, dijelio s njom svoje literarne zamisli. Ona je živjela u tim njegovim interesima. Kazivala mu je svoje mnijenje, svoje misli, suđenja, navodeći ga time više puta na promjene i popravke. Ona je prekrasno znala da je Tolstoj po svojoj prirodi čist umjetnik, da je osnova njegove naravi čisto umjetnička, i vidjela cilj i smisao njegova života i literarnog stvaranja, kao i zalog njihove porodične sreće samo u umjetničkom stvaranju. Ona je na svaki način nastojala da ga izaziva samo na čisto umjetnički rad i da odvraća njegovu pažnju od filozofsko-pedagoških pitanja. Povodom jedne umjetničke stvari, koju je on smišljao, ona njemu radosno piše: »Baš u ovom je spasenje, radost, baš u ovom nas ćemo se dvoje opet sjediniti u ovom, što tješi tebe i osvjetljuje naš život. To je pravi rad, za nj ti si stvoren i van te sfere nema mira tvojoj duši«. Tako I.no primijetiti osnovnu suštinu Tolstojeva talenta, njegov pravi karakter i pravac, kao što ona mogao je samo osjetljivi i temeljiti poznavalac. Prva polovica njihova zajedničkog života, kada se Tolstoj još odavao samo umjetničkom stvaranju, bila je tiha, radosna i bezbrižna, i tek dalje, kada je on otišao pomalo od čiste književnosti i počeo svraćati svoju pažnju na filozofska, moralna i pedagoška pitanja, među njima se odmah moglo opaziti neko ohlađenje i razmirica. To otuđenje postajalo je sve jače i dublje, što je više rastao interes Tolstoja prema tim pitanjima, koja su bila toliko tuđa njegovoj duboko-umjetničkoj naravi i ogromnom talentu.

Već od prvih godina zajedničkog života Sofija Andrejevna voleći svojega muža zavoljela je i njegovo stvaranje i s iskrenim je interesom i naporom počela pratiti njegov rad. S neobičnom samopožrtvovnošću ona, ne štedeći svoga truda i snagu, vlastoručno je prepisivala sve, što je on napisao. Ako mi usput spominjemo metodu rada Tolstoja, koji je neprekidno još u korekturi popravljao, mijenjao, križao i dopunjao, to će nam biti jasno, kakvu je golemu brigu dragovoljno ona uzela na sebe. Je li moguće bez dubokog poštovanja sjetiti se, da je golemi roman »Vojna i mir« od nje od prvog do zadnjeg retka bio prepisan osam puta. Prepisivanje je bilo za nju najmiliji posao. Stvaranje Tolstoja, koje je ona voljela do samozaborava, ispunjavalo joj je život i davalo mu smisla. U svijetu, stvorenom fantazijom velikog umjetnika ona je živjela s radošću, zamjenjući njime sve drugo. U svom »Dnevniku« ona piše: »Nikakvih drugih potreba u mene nije bilo, ja sam živjela s osobama iz »Vojne i mira«, voljela sam ih, pratila sam tok života svake osobe kao da su oni bili živi«. Ona je svome mužu bila dobrovoljna, savjesna i savršena prepisivačica i korektor. Prepisujući njegove rukopise ona je katkada izražavala svoju poneku i stilsko-gramatičnu kritiku, koju je on primao s iskrenom zahvalnošću.

Tolstojeva žena — čovjek života, bila je zauzeta njegovim interesima i brigama, jer je na njezinim rukama bila mnogobrojna obitelj. Duboko cijeneći duhovnu nezadovoljnost svojeg muža, razumijući i priznavajući njegova traženja ona ipak nije mogla da se odrekne svoje porodične brige, jer je to bio jedan od glavnih njezinih životnih poslova. S gorkom tugom čovjeka, kojega ne će da razumiju, veli Šaryncova (junakinja drame «I vidjelo sja u tami«) svom mužu: Ja ne smijem da mislim i razmišljavam. Ja ne spavam noću, dojim, vodim brigu o cijeloj kući i umjesto da mi pomožeš, ti mi govoriš nešto, što ne razumijem« (I., 20). Tolstoj je sve to lijepo vidio i cijenio. Više puta je rekao, da on svaki dan ostavlja jedan dio sebe u tintarnici, a Sofija Andrejevna u dječjoj sobi, dajući joj ovim riječima visoku i pravednu ocjenu. No tako je mislio o Tolstoju — umjetnik i čovjek, a moralista-propovjednik, suhi dogmatik strogo ju je osuđivao. On se nije žacao da vjernost svom naumu sagradi na nesreći bliskoga čovjeka. Cijeli komad »I vidjelo sja u tami« je sjajno opravdanje žive, djelatne, pune ljubavi Sofije Andrejevne i osuđenje fanatičnoga, odanog mrtvu slovu izmišljene teorije Tolstoja. Taj je komad izvan čiste umjetnosti; vrijednost njegova leži u njegovoj antibiografičnosti. S historično-biografske strane taj komad ima neprocjenivu vrijednost, a druga njegova svojstva ne mogu da svrate na sebe pažnju kritika-estetičara.

Tolstojevi sljedbenici u svom slijepom fanatizmu stavili su pod sumnju i samu ljubav Tolstojeve žene prema svom mužu. To je optužba koja ne traži odgovora, toliko je ona neosnovana. Neograničena je bila ljubav među supruzima Tolstoja do zadnjeg dana, jer su se oni razišli samo uslijed kleveta i upletanja fanatičnih Tolstojevih prijatelja. Potresni dojam ostavlja kratki, suho-objektivni opis Sofije Andrejevne o posljednjim časovima života Tolstoja na stanici Astapoko. Nju nisu puštali k Lavu Nikolajeviću. Nenadano se on počeo razgovarati sa svojom kćerkom Tatjanom o Sofiji Andrejevnoj i kada je ona opazila, da ga takov razgovor preveć uzrujava pa ga je zamolila, neka prestane govoriti o tom, Tolstoj je rekao: »Ah, ostavi, za mene je ovo najvažnije od svega«. Pustili su Tolstojevu ženu k mužu tek kada je on počeo gubiti svijest i ležao zaklopljenih očiju. Kleknuvši do postelje njegove, ona mu je šaptala posljednje riječi ljubavi: »Ne pamtim, što sam mu još govorila, ali dva duboka uzdaha, koji kao da su bili izazvani groznim naprezanjem, odgovorili su mi na moje riječi, a zatim sve umuklo«. Neka ovaj potresni prizor opraštanja dvoje supruga, koji se vole, a protiv svoje volje bili su razdvojeni, posluži vječnim prekorom onima, koji su ga izazvali.

Tomu koji je proživio takav momenat, mora da se mnogo oprosti, i ja sam siguran, da će se naći umjetnik, koji će biti kadar da dostojno nariše tu tragediju Tolstojeve žene, koja je svojim patnjama iskupila mane svoje čovječne naravi. Za one, koji vjeruju u ljubav i cijene patnje, slika Sofije Andrejevne zauvijek će ostati čistom i primamljivom.

Ne ćemo da se udubemo u sitnice porodičnog života Tolstojeva, nego ćemo se ograničiti onim, što je već rečeno. I taj kratki pregled pruža nam mogućnost da se snađemo u ovom kaosu klevete, laži i moralne prevare, koji su nanijeli strani ljudi. S pobožnošću spominjemo uspomenu na onu, kojoj je bilo određeno da postane suputnicom genija; koja je svom svojom fizičnom i duhovnom snagom, svom svojom punom ljubavi i odanosti srcem htjela da olakša i uresi životni put Tolstojev. **Nikola F. Fedorov.**

JEDNO NOVO DJELO O POLITIČKOJ HISTORIJI.

Po knjigama, koje vidim u našim knjižarskim izlozima i o kojima čitam objave u beogradskim novinama, čini se da su i izdavačke i konsumne prilike u Srbiji bitno bolje nego u Hrvatskoj. Tako je bilo i prije rata, pa sam onda više puta, upozorujući na to, iznosio predloge, kako bi trebalo raditi naročito o prevođenju i izdavanju odličnih znanstvenih djela, ali bez uspjeha. Kako je sada kod nas u tom pogledu, znamo svi, a bilo je o tom govora i u »Vijencu«.

S izdavanjem originalnih djela, koja ne služe isključivo praktičnim svrhama, još je gore. Međutim je evo preda mnom ogromno srpsko historijsko-političko djelo, kojemu je prva knjiga izišla preklani, a sad je sa IV. knjigom dovršeno, što se u Zagrebu nikako ne bi moglo dogoditi. Ja to, na žalost, znadem iz iskustva.

Ja sam, naime, god. 1914. počeo izdavati svoje opsežno djelo »Hrvatska politika 1903.—1913.« na vlastiti račun, pa sam spomenute godine obradio i izdao I. knjigu, u kojoj su politički događaji i parlamentarna povijest burne godine 1903., dok sam drugu knjigu (530 strana) s velikim teškoćama izdao za vrijeme rata, godine 1917., a sa materijalom od god. 1904.—1906. Materijalni rezultat, pošto nisam umio sam sebi praviti reklame, a novine su se zadovoljavale s nekoliko pohvalnih redaka bez daljeg interesa za djelo, bio je toliko nepovoljan, da sam veći dio naklade »prodao« knjižari Kugli za svotu, koju sam mogao godinu dana kasnije »zaslužiti« i sa samih 100—200 primjeraka, jer se je onda za makulaturu (dobar predratni papir!) znatno više davalo po kilogramu, nego što sam ja primio od knjižare po jednom egzemplaru dviju knjiga. No zato se je knjižara obvezala da će III. knjigu štampati, »čim se tiskarske prilike poprave«, na svoj trošak, dok sam se ja obvezao da ću joj rukopis bez ikakvog honorara odstupiti. I premda sam ja tu knjigu pobudom prijateljâ-historičarâ faktično dogotovio, nije knjižara ni do danas upitala za rukopis, iako se je radilo o najznačajnijim godinama naše novije pol. historije. Onda je počeo g. dr. Lorković izdavati svoju »Političku biblioteku«, i ja sam mu sasvim besplatno ponudio svoj rukopis da ga izda kao samostalno djelo o politici hrv.-srp. koalicije. On je za ponudu lijepo zahvalio žaleći što je ne može prihvatiti, jer da njegova biblioteka ne će dalje izlaziti. I zbilja nije ništa dalje izašlo, a moj rukopis za nekih 40 štampanih araka leži još danas u ladici bez nade u uskrsnuće.

Takve su, eto, naše izdavačko-konsumne prilike i za takva ozbiljna djela za koja bi ipak moralo biti interesa u narodu koji se nije sam sebe odrekao. Kolika razlika u tom pogledu u Beogradu, gdje postoji već čitava hrpa memoara, djela i brošura o pojedinim političkim fazama u drugoj polovini XIX. stoljeća, pa je ipak, Živ. Živanović mogao bez teškoća naći izdavača za svoje ogromno djelo baš o toj periodi srbijanske historije! Njegova je »Politička istorija Srbije u drugoj polovini devetnaestoga veka« u četiri debele knjige s ukupno 1650 strana nedavno dovršena nakladom izdavačke knjižarnice Gece Kona, koja očito drugačije shvaća svoj zadatak nego zagrebačke knjižare, jer je izdala već čitavu biblioteku ozbiljnih djela; a da se time nije oštetila, dokazuje njezin opstanak i dalji rad, počem je dopušten zaključak da srbijanska publika ne čita samo erotično-seksualnih knjiga. Hrvatski književnici ne mogu se, žalibože, pohvaliti ni sa takvim izdavačima ni s takvom publikom.

Poslije ovog »odisaja« želim da potanje upoznam čitaoce Vijenčeve sa Živanovićevim djelom, koje se mora preporučiti svim našim ljudima, štono se zanimaju za javne poslove kraljevine SHS, jer se bez poznavanja prošlosti ne može suditi o sadašnjosti i budućnosti, a politička prošlost Srbije sad je s mnogih razloga i prošlost hrvatskog naroda, kao što i prošlost Hrvatske treba da se uzimlje kao prošlost srpskog naroda. O tom se prvih godina naše državne zajednice nije mislilo, pa stoga nije čudo da su se događjaji drugačije razvijali nego što se je očekivalo. Ako je historija uistinu »učiteljica života«, treba da ozbiljno učimo od nje.

I.

Živanović izlaže pol. historiju Srbije od g. 1858., kad je revolucijom liberalnih elemenata odstranjen knez Aleksandar Karagjorgjević i povraćen knez Miloš sa sinom Mihailom, pa do 29. maja 1903. (po starom kal.), kad je revolucijom oficirskoga kora, u kojoj su sudjelovali i neki stranački prvaci, učinjen kraj dinastiji Obrenovića. Za tih 45 godina izmijenila su se u Srbiji tri aktivna politicka naraštaja, a događaji su se gotovo nevjerojatnim načinom sustizali i prestizali. U to su vrijeme vladala četiri vladaoca: knezovi Miloš i Mihailo (njihova »druga vlada«), kraljevi Milan i Aleksandar; uz to su dva namjesništva (kneževsko i kraljevsko) stajala dulje vremena na čelu države u ime malodobnih vladara. U to su vrijeme dvjema revolucijama izmijenjeni ustavi, vodila su se tri rata, svladana je jedna ozbiljna buna (timočka), a uza sve drugo bilo je nekoliko državnih udara, svakovrsnih akcija i kontraakcija sa prijestola, u skupštinama i u ogorčenoj politickoj utakmici, a sve ovo sa teškim posljedicama, koje su destruirale ljude i odnošaje.

Ipak je prva polovina ovog bujnog razdoblja, kako pisac opravdano ističe u svojem opsežnom uvodu, bila mirnija i stalnija. Ona je imala izvjesni kontinuitet. Premda nije sve teklo kako su prevratnici od 1858. očekivali, svaki je suvremenik znao na čemu je. »To je bilo doba katkad sporog ali postepenog napredovanja i jačanja ideje o državi i njenim zadatcima, uporedo sa razvićem zakonodavstva. To je ujedno i bujno doba emancipiranja od vjekovne turske prevlasti sa izrazitom težnjom ka slobodi, kako gradjanskoj tako i nacionalnoj. Stoga je ovo doba dalo svoje rezultate iznutra i spolja. U njemu je Srbija uistinu stala na svoje noge i od vazalne postala nezavisna država«.

Druga polovica ovog razdoblja, naročito od 1880. dalje, postaje burnija i poremećava ravnotežu političkih sila u zemlji. »Lični motivi sve više potiskuju državne i odnošaji se često zaoštravaju do politike prkosa i do otvorenih sudara. Događjaji se kreću u oštrim prelomima, čas s težištem gore, čas s otporom dolje, i svaki se kontinuitet gubi. Državna uprava u svojim vrhovima postaje izvor iznenađivanja, što dalje to više, a narodne skupštine arene međusobne borbe. Kako je i moglo biti a da se najposlije sve ovo ne svrši jednom katastrofom, kao što je ona u 1903. godini?!«. Nije stoga čudo, što je pisac trebao za ovu drugu polovinu razdoblja čitave 3 knjige, dok je prvu polovinu mogao prikazati u samoj jednoj (prvoj) knjizi.

Pisac počinje svoje djelo karakterizacijom sviju stranaka, koje su se od g. 1839. (kad je Miloš maknut iz Srbije) dalje isticale na pol. poprištu Srbije, a onda prelazi na Svetoandrejsku nar. skupštinu od decembra 1858., koja je dokrajčila režim oligarhije (t. zv. »ustavobranitelja«) i deposedirala kneza Aleksandra, prinukavši ga na abdikciju. Ovaj toliko važni prevrat izveden je bez kapi krvi, u uzornom redu, moglo bi se reći: točno po programu. Tome je bez sumnje mnogo pridonijela neodlučnost oligarhâ, ali zasluga ima i knez Aleksandar, koji je utuvljivao svojim ljudima: »Sve, sve, samo krv da ne padne«. Bez toga, kako su prevratnici bili na sve spremni a kako je sva vlast bila u rukama »ustavobraniteljâ« i njihovih zaštitnika Turaka u gradu, bilo bi jamačno došlo do užasnog pokolja. Pisac se ne bavi potanje tadašnjim događajima, jer o njima postoje izvrsna djela Slob. Jovanovića i drugih, nego se osvrće samo na ini rad tadašnje skupštine, koji dokazuje da je onda došlo do revolucije ne samo proti režimu nego i u mišljenju mlađe generacije.

Glavni intelektualni vođe Sveto-andrejske nar. skupštine bijahu mladi liberalci Jevrem Grujić, Jovan Ilić*), Milovan Janković, Andrija Stamenković i Ranko Alimpić, a čitava je skupština listom i s oduševljenjem uz njih pristajala ne mareći za eventualne lične posljedice. Da ova nova slobodnjačka generacija nije mislila samo na oligarhiju i kneza, nego da je imala na umu preporod čitavog javnog života u duhu potpune demokratske slobode, dokazuje njezin rad u skupštini još prije kneževe abdikacije. Ona je u prvom redu stvorila jednodušno zakon o Narodnoj skupštini, koji je imao zajamčiti slobodu naroda, pa da se je ovaj zakon mogao provesti i očuvati, razvijao bi se državni život Srbije bez sumnje drugačije nego što se je razvio pod vladavinom kralja Milana i Aleksandra. Vrijedno je zabilježiti glavne ustanove ovog zakona: Narodna je skupština jedna od najstarijih i najsvetijih ustanova u knjaževstvu srpskom. Ona je zakonita volja svega naroda srpskog. Tko se držanju i slobodnoj zakonitoj radnji nar. skupštine protivi, izdajnik je naroda. Nar. skupštinu niti tko može uništiti niti u pravu njenom ograničiti. Skupština starat će se za sve, što korist zemaljska iziskuje. Nikakovi zakoni o knjazu, savjetu, popečiteljima (ministrima) i nar. skupštini ne mogu se izdati ni promijeniti bez prethodnog sporazuma sa nar. skupštinom; a ona ima vlast u ime naroda zahtijevati da se svaki cijelji neshodan zakon i svaka administrativnim interesima naroda protivna odredba uništi. — Srbija se ne može ni zadužiti ni na što obvezati, dok na to ne pristane nar. skupština. — Nikakav prihod za državnu kasu, koji bi narodu na teret posredno ili neposredno pao, ne može se ustanoviti, niti ikakav izdatak iz narodne kase učiniti, dok se najprije potreba toga, bilo osobeno ili u glavnom godišnjem budžetu, pred narodnom skupštinom ne dokaže. — Nar. skupština može pregledati sve poslove državne i o njima svoje mnijenje izreći. — Nar. skupština može optužiti sudu: ministre, činovnike, zvaničnike, i sud je dužan tužbe primiti i u isledovanje i suđenje preduzeti. — Nar. skupština sastavljena je od lica, koja narod izbere. Sastaje se svake godine u prijestolnom mjestu Srbije. Popečitelji, pod kojima se nar. skupština propusti sazvati i držati do urečenog dana, smatrat će se i kazniti kao najveći prestupnici zakona. — Ako se novi poslanici do Velike Gospođe ne izberu, onda će poslanici posljednje nar. skupštine smatrati se kao da su nanovo izabrani i dužni su ne čekajući poziv vlasti sami na određeno mjesto doći i skupštinu o Maloj Gospođi otvoriti. I t. d. Nadalje je skupština zaključila: »da se izda zakon da štampa bude slobodna, jer to je jamstvo za slobodu naroda«. Onda je tek (11. decembra) prešla na svoje glavno djelo: vraćanje prognatih Obrenovića, u prvom redu kneza Miloša, na prijestol, da se nakon dvomjesečnog rada raziđe.

U januaru 1859. bio je »Stari gospodar« opet u Beogradu. Bilo mu je onda oko 80 godina, a ostao je, unatoč svojemu dugotrajnomu prognanstvu, stari apsolutista Miloš, od koga se nije moglo očekivati da bi se htio okružiti mlađim liberalnim ljudima i da bi mogao misliti poput onih, kojima je imao zahvaliti svoj povratak. Ova ga anegdota, koju je poznati političar i književnik Vladimir Jovanović kao zgoljnu istinu zabilježio, najbolje karakterizira: Miloš se odmah po povratku počeo sjećati negdašnjih svojih dobara, koja je za prve svoje vlade kojekako stekao i »zauzeo«, a koja su za njegova prognanstva prešla u državnu ili privatnu svojinu. Tako je nešto bilo i sa »Barom«, kraj Save u Beogradu. Miloš podsjeti Jevrema Grujića da je to njegova zemlja i zatraži da mu se vrati, a kad mu je Grujić dokazivao da to po zakonu sada više ne može biti, »Stari gospodar« ostao je pri svome i dodao: »Učini ti to meni, a ja ću tebi dati vlast da za tri dana učiniš štogod hoćeš u cijeloj zemlji, i da ti nitko ništa za to ne može...« On je, dakle, bio anahronizam u zemlji, pa da Mihailo nije svojim utjecajem umjeravao ili otklanjao njegove odluke, bilo bi se svašta događalo. Kad je 14. septembra 1860. umro, intelektualcima je u tom pogledu odlanulo.

Oni su očekivali da će sada knez Mihailo, iako se ne će nikomu osvećivati, kako je to izrečno u svojoj proklamaciji navijestio, vladati u sporazumku s prvacima liberalne stranke. U tom su se prevarili. Mihailo je u prvoj svojoj vladi na glavna ministarska mjesta postavio ljude, s kojima liberalci nisu imali nikakve sveze ni prijateljstva, a po malo je sasvim isključio liberalce, ne mareći puno za glasove nar. skupštine, jer je očito držao da slobodoumlje liberalaca u unutrašnjoj politici ne bi odgovaralo kulturnomu stanju naroda i da ne bi bilo u prilog njegovoj nacionalnoj spoljašnjoj politici. Sve su više dakle dizali glavu »dukatovci« iz oborenoga oligarhijskog režima, a u decembru 1861. nije više bilo u ministarstvu ni jednog liberalca.

Ministrom predsjednikom i spoljašnjih poslova postao je Ilija Garašanin, doduše protivnik liberalne stranke, ali jedan od najvećih državnika srbijanskih, koji je u vodstvu spoljašnje politike u sedmom deceniju prošlog vijeka stekao neprolaznih zasluga. Živanović to ne ističe u svojem djelu, u kojem je velik poklonik J. Ristića, ali po svim dokumentima, koji su poznati, ne može o tom biti sumnje, premda je sve zasluge za uspjehe Mihailove vladavine u

---

*) Jovan Ilić (Ilijć) bio je otac pjesnika Vojislava i književnika Dragutina. Ja sam, boraveći g. 1883. na početku svoje »karijere« nekoliko mjeseci u Beogradu, imao sreću da se upoznam s ovim predstavnikom negdašnjih liberalaca, čovjekom velika talenta u svakom pogledu. I sam pjesnik, Ilić je do dna zavirio u dušu narodnu, pa je još do danas po svojim »Sevdalinkama« jedan od najpopularnijih srpskih pjesnika. Kako sam svaki dan u njegovoj kući proveo po koju uru s njegovim sinovima, naročito s Vojislavom, koji su mu o meni govorili, on je jednog dana rekao Dragutinu, da me dovede k njemu, kako bi »poznao toga mladoga Hrvata«, a to je bila za mene velika počast, jer je negdašnji sekretar Sveto-andrejske skupštine živio među svojim knjigama poput pustinjaka, izlazeći vrlo rijetko iz kuće i primajući po koga samo u najređim slučajevima. I tako sam imao prilike da upoznam Srbijanca, koji je bio tip one patrijarnalne kulturne struje, o kojoj onako uznosito izvješćuje dr. Cvijić u svojim »Antropogeografskim problemima Balkanskog poluostrva«. Dočekao me je očinskom ljubaznošću. Njegov najstariji sin, koji me je doveo, bio je tako prožet poštovanjem prema patrijarhu-ocu, da nije, premda ljudeskara i već sudbeni pisar (pristav), ni sjeo ni cigarete zapalio, dok mu to otac nije izrično ponudio. Simpatični starac ispitivao me je o svemu, što ga je zanimalo, a najdulje se zadržao u razgovoru o Stanku Vrazu. Pjesnik sevdalinki imao je očito drugarsku simpatiju za pjesnika »Đulabija« i poznavao ga, moram priznati, mnogo bolje od mene. Uopće je najviše znao o našoj ilirskoj kulturno-političkoj periodi i sjećao se mnogih stihova, koje je vatreno citirao. Lako je pomisliti, kako me je to iznenadilo i obradovalo. Pri rastanku sam s najdubljim poštovanjem stisnuo desnicu ovome rijetkom mužu, koga nisam nikad više vidio.

odnošaju s Turskom Ristić*) (u svojim spisima) pripisivao sebi. No zato ima pravo Živanović, kad konstatira, da su za svih sedam godina (1861.—1868.) Mihailove vladavine »neprekidno išla uporedo dva pravca: patriotična kneževa politika s polja i politika nepopustljivosti (t. j. reakcije) unutra«. Jer, »dok je nacionalni pravac spoljne politike kneževe uzdigao ugled Srbije do visine, kakvu ona od oslobodjenja nigda nije imala, i učinila kneževinu ne samo centrom srpstva, već i svega hrišćanstva na Balkanu, dotle je u unutrašnjoj politici bilo ne malo udara, koji su dolazili do prave suprotnosti svemu onome, što se je postizavalo na polju spoljne politike«. O tom pripovijeda Živanović u I. svojoj knjizi (p. 87 do 205) toliko opširno, da će se o svemu moći dostatno i oni obavijestiti, koji ne poznaju historiju ovih godina iz drugih djela.

Mihailo je tragično zaglavio 29. maja 1868. u Topčiderskom košutnjaku, a velika narodna skupština, održana u Topčideru, proglasila je mjeseca junija knezom Milana Obrenovića IV., sinovca Mihailova.

II.

Pošto je knez Mihailo sa glavnim svojim suradnikom Ilijom Garašaninom bez sumnje spremao velik pokret za oslobođenje kršćana (Srba i Bugara), koji su još bili u turskom ropstvu, i, ako bude moguće, ujedinjenje svih Jugoslavena, bit će zgodno da ovdje, kao u parentezu umetnem nekoliko redaka, koji doduše nisu u direktnoj svezi sa Živanovićevim djelom, ali bi mogli zanimati hrvatsko općinstvo.

Već sam prije spomenuo da sam 1883. proveo nekoliko mjeseci u Beogradu. Upoznavši se ondje sa književničkim i umjetničkim svijetom, želio sam da razgovaram i sa glavnim faktorima tadašnje naprednjačke vlade, kojoj je bio predsjednik M. Piroćanac, ali je najistaknutiji član njezin bio Milutin Garašanin, ministar unutrašnjih poslova, sin Ilijin. Posredovanjem prijatelja M. Gj. Milićevića, kod koga sam bio svaki dan u kući i koji je bio »načelnik« u spomenutom ministarstvu, nije bilo teško isposlovati da se sastanem sa »g. Milutinom« iako sam još bio vrlo mlad.

Garašanin — ljudina u svakom smislu, pravilna crnomanjasta lica, s bujnom kosom poput ugljena i s garavim očima, koje su sijevale energijom — primio me je veoma prijazno kao, kako reče, hrvatskog dobrog prijatelja gosp. Milićevića. Kad sam mu kazao da me mnogo interesira krasni program njegove stranke (onda još nisam o tom vodio računa, da su svi stranački programi lijepi), on je zahvalio za to priznanje »mladoga brata Hrvata«, pa me je vatrenom bujicom riječi uvjeravao da napredna stranka iskreno želi da unaprijedi Srbiju, da joj zapravo udari osnov moderne pravne države. Naše je zakonarstvo, reče, u svakom pogledu zastarjelo, pa se novim modernim zakonima mora ubrzati napredan razvoj, da možemo uzdržati utakmicu drugih naroda. Naše su potrebe i u sadašnjici i za dalju budućnost velike, a da se zadovolje, kako mi želimo, bit će nužne mnoge i velike žrtve naroda. U tom će i biti naš najteži zadatak, da se sklone narod na financijske žrtve, u kojima treba da jednako pravedno participiraju sve klase... Što se nas ovdje tiče, sve ćemo učiniti, što se samo može, da Srbija bude toplo ognjište nacionalne slobode i istinskog napretka, kojemu će ognjištu braća naša izvan Srbije obraćati svoje oči s ponosom i može biti sa još kojim dubljim osjećanjem nego što je ponos.

Svršit će se. **Janko Ibler.**

*) Ipak i sam Ristić priznaje (Jov. Boškoviću) da je kod Garašanina »imao prvu svoju političku školu«, a razumije se samo sobom da kao poslanik u Carigradu, gdje je doista uspješno izvršio svoje zadatke, nije mogao raditi bez uputa i odredaba svoga ministra, koji je, premda Karagjorgjevac, u spoljnjim poslovima sasvim sporazuman bio sa knezom Mihajlom.

IZ SLAVENSKOG SVIJETA.

LUŽIČKI SRBI.

Praški profesor dr. Josip Pata, koji se bavi specijalno proučavanjem Lužičkih Srba i njihove književnosti, izdao je ovih dana vrlo lijepu knjigu: Uvod do studija lužičko-srpske književnosti*).

Knjiga se dijeli u deset poglavlja, koja je dr. Pata kao docenat za lužičko-srpski jezik predavao na sveučilištu, kasnije dopunio i sada izdao u posebnoj knjizi. Lužičko-srpski narod je najmanja grana velikog slavenskog stabla, koja jedina još danas živi pod tuđim gospodarima u Saskoj i Pruskoj, a dosada nije imao stručne povijesti svoje literature. Mnogo su o njoj pisali razni slavenski literarni historičari a i sami Lužičani, no to je sve rastepeno u raznim časopisima, novinama i brošurama. Prvi, koji je napisao cjeloviti pregled lužičko-srpske literature, bio je upravo prije sto godina glasoviti češki slavista Pavao Josip Šafařik u svojoj knjizi: Geschichte der slawischen Sprache und Literatur, izdano u Budimu g. 1826. Kasnije je g. 1881. nadopunjeno izašlo u Pypin-Spasovićevoj Povijesti slavenskih literatura. Od Lužičkih Srba je prvi Mihail Hornik sastavio povijest književnosti u Riegerovom Slovniku Naučnom g. 1870., koja se upotrebljavala sve do g. 1905., kada je Adolf Černy izdao novu takovu povijest u Ottovom Slovniku Naučnom, a g. 1911., u posebnoj brošuri Lužica i Lužički Srbi. Na lužičkom jeziku izdao je g. 1881. prvi njihovu povijest literature J. E. Smojler i to Pypin-Spasovićeve povijesti književnosti i to u časopisu Lužičan, koju je raspravu na njemački preveo J. B. Pjech g. 1884. u Lipskom, te je popunio s novijim stvarima, i tako literaturu Lužičana učinio pristupnom i ostalom neslavenskom svijetu. Velika je šteta, što nema ni danas u Lužici srpskih srednjih škola, jer bi se onda samo od sebe morala stvoriti povijest njihova jezika i literature. Za povijest jezika lužičko-srpskoga postoji veliko i izvrsno djelo od prof. dr. Arnošta Muke, a za proučavanje povijesti literature lužičko-srpske izdao je eto sada prof. dr. Pata taj svoj Uvod u proučavanje lužičko-srpske literature, koji je vrlo pomno izradio, te je proučio tako reći svu dosada izašlu literaturu o lužičko-srpskoj književnosti, gdjegod je šta izašlo.

Dr. Pata je mnogo već napisao i izdao o Lužici, poglavito pak Serbsku čitanku, u kojoj se nalazi izbor svih najboljih lužičkih pisaca. Napisao je i monografiju Lužice, koja je izašla i u hrvatskoj preradbi*). Dr. Pata je poznat i u Jugoslaviji i u Bugarskoj, te je izdao posebni rječnik lužički-češki-srpsko-hrvatski, te brošuru Školstvi i osvěta v Jugoslaviji, a pisao je dosta i o bugarskoj književnosti. Nadasve

*) Dr. Josef Pata: Uvod do studia Lužičkosrbskeho pisemnictvi, kritičko-bibliografički pregled dosadanjih radnja o lužičkosrpskoj književnosti. Praha 1925., 8-ina str. 148. Nakladom filosofskog fakulteta Karlove univerze. U komisiji kod Fr. Rivnača, knjižara Karlovog sveučilišta. Izašlo kao br. VII. Zbirke rasprava i djela filozofskog fakulteta praškog Karlovog sveučilišta. Knjigu su pregledali profesori dr. J. Machal i dr. J. Polivka.

*) Dr. Bučar: Vijenac 1924.

pak svuda propagira zanemareni lužičko-srpski jezik i literaturu.

Nakon sto godina narodnog preporoda u Lužici učinjeno je, da je Gornja Lužica spasena, a djelomice i Donja Lužica, gdje se slavenstvo sve to više širi. Pjesnik Zajler te narodni organizatori i pisci Smoler, Jordan Hornik, dr. Muka i dr. stvoriše Maticu Serbsku u Budišinu i njezin časopis, stvoriše mnoge pučke novine, a stvaraju se i studentska udruženja, koja davaju Lužici narodnu slavensku inteligenciju. Stvaraju se razna lužička društva: dobrotvorna, pjevačka i sokolska, priređuju narodni koncerti i kazalište — i lužički narod je probuđen na novi i bolji narodni i slavenski život. To je sve prouzrokovalo, da se Lužica poslije prevrata htjela i politički emancipirati i postati samostalna prema principima samoodređenja, što joj dosada još nije pošlo za rukom uslijed njemačkog imperijalizma i pritiska na evropsku slabo informiranu diplomaciju.

Iz toga cijeloga narodnoga pokreta stvorio je g. 1884. Boguslawski-Hornik, jednu najbolju domaću povijest lužičke književnosti. Poslije njega obrađivali su pojedini narodni pisci pojedine partije koje u novinama, koje u koledarima, koje u literarnom časopisu Lužica i pojedinim posebnim časopisima. Sve je to materijal, koji je dr. Pata pribrao u svojoj najnovijoj knjizi kao materijal za buduću povijest lužičko-srpske književnosti, dok se nađe jedan od mlađih lužičkih inteligenata i napiše sam svom narodu povijest njegove književnosti. A to je i glavna ideja dr. Pate i njegova mnogodišnjeg vrlo ustrajnog i neumornog rada za njegovu milu Lužicu.

Pisac konstatuje, da Lužički Srbi danas ne propadaju već napreduju. Prema službenoj njemačkoj statistici od g. 1910. bilo ih je samo 111.160, a prema narodnoj lužičkoj statistici bilo ih je oko 150.000, a danas je taj broj još znatno napredovao.

Počeci lužičke literature počinju od XVI. vijeka, te su vrlo jednostavni pod uplivom češkim i poljskim. U XVIII. stoljeću djelovalo je na razvoj lužičke literature Društvo srpskih propovjedača u Lipskom, koje je utemeljeno 1706., te katolički seminar u Pragu od g. 1706. Prvo je važnije djelo za proučavanje lužičkog jezika bilo od Nijemca J. Körnera: Philologisch kritische Abhandlugnen von der wendischen Sprache g. 1766., gdje se nalazi i prvi bolji opis lužičko-srpskog naroda. Ruski slavista I. Sreznjevski napisao je također Istoričeskij očerk serbolužickoj literaturi, koji je izašao u petrogradskom Žurnalu ministarstva naradonog prosveščenija g. 1844. Drugi ruski učenjak A. Hilferding, izadao je g. 1856. Narodno vozroždenije Serbov-Lužičan v Saksoniji, a Poljak Boguslawski g. 1861. u Petrogradu Ryse dzieijow Serbo-Lužickych, koju je kasnije Mihail Hornik nadopunio te izdao g. 1884. u Budyšinu glasovitu i najbolju Historiju serbskeho naroda. Knjiga dr. Pate svršava se poglavljem o najnovijoj literaturi o Lužici, na čelu koje je na prvom mjestu poznati u Lužici češki slavenofil Adolf Černy i sam pisac, koji je već mnogo toga napisao o Lužici i lužičko-srpskoj literaturi. Današnji centrum literature je Narodni Serbsky dom, gdje je od g. 1904., koncentriran sav kulturni lužičko-srpski život. Taj život prikazao je na njemačkom jeziku vrlo temeljito T. Pjech u Brockhausovu Konversations Lexikonu pod imenom Wenden g. 1903., koji je prikaz postao temeljem kasnijih sličnih njemačkih pregleda.

Prije dr. Pate radili su u novije doba poglavito mnogo češki pisci oko proučavanja lužičke literature, tako Edvard Jelinek u svojem Slovanském Sborniku, koga je naslijedio Adolf Černy i po njemu prozvao u Pragu društvo »Spolek Adolfa Černyja«, koji izdaje i posebni Česko-lužicky vjesnik na češkom i lužičko-srpskom jeziku u Pragu. Kod nas je o lužičkim Srbima pisao mnogo i Josip Milaković u hrvatskoj Njivi 1919. i 1921., te izdao i dvije posebne brošure u Ljetopisu Matice srpske, knjiga 231. g. 1905., pisao je sam lužički pjesnik Ćišinjski, a pisao je slavista K. H. Mayer iz Lipskoga u »Zagreber Tagblattu« g. 1923. Jagić je također pisao o Lužičkim Srbima u svojoj Historiji slavjanskoj filologiji 1910. Od Bugara su mnogo pisali o Lužičkim Srbima braća St. i Nik. Bobčev, a Ognjanov je preveo na bugarski Patinu »Lužicu«.

Knjiga dr. Pate je vanredno tačan pregled cjelokupne dosada izašle literature o lužičkim Srbima na svim jezicima, te odaje vrlo veliku ljubav njezinog požrtvovnog istraživaoca za taj najmanji slavenski narod. Na koncu knjige nalazimo i kratki francuski resume o cjelokupnom dijelu te pregled imena, koja se spominju u knjizi, što znatno olakšava pabirčenje po toj vrlo zanimljivoj i uspjeloj knjizi.

Dr. Bučar.

ĐORĐE KOSTIĆ: SUMRAČNE STROFE.

Pjesme. Beograd 1925.

I ova knjižica pjesama potvrđuje onu lošu i kod nas već uobičajenu naviku, da su najnestrpljiviji polupismeni početnici, koji jedva što sklepaju par stihova ili crtica, odmah žure, da to što prije objave svemu svijetu i, dakako, u posebnoj knjizi i vlastitoj nakladi. Na tu jadnu robu udari se firma lirike ili novelâ i onda nastaje glavni posao, u koji se izgleda najbolje razumiju ti polupismeni i bolesno ambiciozni početnici: reklama u novinama, trgovinama pa i kinematografima zajedno sa svakojakom robom na otplatu. Ta bolest, poznata kod nas u Zagrebu ,izgleda kao da je i u Beogradu uzela veliki mah. I ova knjiga je jedan dokumenat te bolesti. Bolesti, jer drukčije se ne može da nazove postupak, kada jedan mladić skalupi na silu 13 (trinaest!) pjesama i tih 13 pjesama izda u jednoj knjizi, a na tu knjigu udari firmu: »Novi lirici«. Autor ove knjige od 13 stranica i 13 pjesmica ima pravo da izda i ovakvu knjigu, kad ima novaca da je plati; ali je u najmanju ruku neukusna i neumjesna ambicija, kada autor na tu i takvu knjigu stavlja naslov »Novi lirici«. Jer ne samo da vi u tih 13 pjesama ne možete naći kakvog novog stiha, kakve nove makar nijanse, poredbe ili riječi; nego se tu uopće ne može naći jedan stih, za koji bi se moglo reći, da nije bar banalan i da je makar glatko izrečen. Ovako čitajući te stihove dobiva se dojam, da je njihov autor tek svršeni gimnazijalac, koji je istom izbacio iz šaka Popovićevu Antologiju srpske lirike (što ju je čitao valjda po dužnosti, radi mature) i onda nakon pročitanja te knjige zujili su mu još u ušima stihovi Radičevića, Dučića, Rakića, Pandurovića, i tako je došao u napast, da i sam pokuša, bi li ih mogao makar imitirati. Dodajte još k tome, da taj »pjesnik« pjeva o staroj i izlizanoj luni, koja treperi i trne, da mu »predeć (!) stihove« »mladost samne(?)«, da on ne pozna ni glagolskih oblika, da on i ne poznavajući ni elemenata metrike pjeva ipak u vezanoj formi (razumije se na svoj način) i t. d., i t. d., onda dobivate sliku o vrijednosti ove knjige i pismenosti njezina autora. Da vam tu sliku upotpunim, citirat ću samoga autora:

»Kad mračne noći burne
izliju plame besnila
groznih bogova,
uplovi čunom bez krme, (?)
luka je tiha; k'o labor snova
trepere nad njom drhtaji lune«.

Šteta je dalje trošiti papir. Ovoliko iznosimo samo kao dokumenat neozbiljnosti i nesavjesnosti nekih mladih polupismenih početnika kad nas i u Beogradu, da se vidi na kakav se sve način iskorišćuje i iznakažuje ime pjesme i ime književnosti. N.

»NOVI KNJIŽEVNI JUG«.

List za umjetnost i kulturu. Sarajevo 1925.

Pod ovim naslovom izišao je u Sarajevu prošloga mjeseca prvi broj jedne nove književne revije. Bosna se već odavno trudi, da dobije jednu svoju zasebnu reviju, koja bi imala svoj raison d'etre izvan obiju sfera, srpske i hrvatske. Bilo je nekoliko pokušaja (tako pokušaj g. Bore Jevtića), ali su se iz materijalnih razloga svi ti pokušaji izjalovili. Napokon se javlja ovaj novi list. On je nov ne samo kao revija, već i po ljudima, koji tu sarađuju. Svi ti saradnici su (izuzevši »gosta« Drainca) sasvim novi i dosad nepoznati ljudi. Za uzdržavanje lista to je prilično loš znak. Jer ne samo da tu nema nijednog reprezentativnijeg književnika iz Bosne, nego tu nema ni onih, koji inače žive u Sarajevu (Jevtić, Palavestra i dr.). Tome ne može biti razlog nikakvo programatsko stajalište, kada samo uredništvo objavljuje, da »list nema nikakvog ekskluzivističkog karaktera i prema tome pokretači računaju na saradnju svih, koji se smatraju pozvanima«.

Prema tome držimo, da će to biti razlog kakvog ličnog i uskopartijskog karaktera. Ako je tako, onda bi se to moralo što prije reparirati i postaviti list na jednu širu i solidniju bazu. Početnici se mogu afirmirati samo uz saradnju i pomoć već afirmisanih književnika. To ne znači, da bi oni bez ikakva plana trebali da natrpaju sva moguća i najstarija imena. Ja držim, da bi čak bolje bilo, kad bi ta revija zadržala sasvim karakter lokalno-bosanski i mladenački. Razumije se, da bi tu onda bila potrebna i veća kontrola i jača kritika, koja bi znala da sa razumijevanjem svede sve zdrave mladenačke ambicije u pravu kolotečinu. Da su pokretači o tome vodili malo više računa, oni ne bi sigurno ovako požurili sa izdavanjem lista, nego bi najprije organizirali solidnu i valjanu saradnju barem nekolicine poznatijih književnika. To bi bilo tim bolje, jer bi revija na taj način dobila i veće značenje i bolje povjerenje u publici. Toliko na razmišljanje pokretačima ovoga lista.

Inače je ovaj broj prilično mršav. Nekoliko dosta nesigurnih i neizrađenih stihova, dvije crtice i dva članka — to nije dosta ni za jedan obični, a pogotovo za prvi broj lista, koji mora da bude što bolji. Trebalo je posvetiti što više pažnje teoretskom dijelu donošenjem rasprava, kritika, objašnjenja, jer se na taj način najbolje uzgajaju i podižu talenti. A ako ova revija sa svojim saradnicima (F. Volek, S. Đokić, S. Mostić, B. Miladinović, M. Veljković, M. Delibašić, T. Kruševac) dadne našoj književnosti makar samo jedan talenat, ona će opravdati svoje izlaženje. Nadajmo se, da će nas pokretači revije u narednim brojevima o tome i stvarno uvjeriti. I. N.

PROPAGANDA ZA HRVATSKI JADRAN I DUBROVAČKU RIVIJERU.

Vanrednom ustrajnošću radi »Jadranska Straža« u Splitu i »Dubrovački List« u Dubrovniku. Taj je posljednji pod vrsnom redakcijom dra M. Vidoevića i S. M. Bjelovučića opremio zaslužno ilustrovano posebno izdanje svojega lista, koje se u svakom pogledu reprezentira kao siguran vodič za ondašnje krajeve. Sve što čovjek treba da znade o Dubrovniku i okolici, dubrovačkim kupalištima i zdravstvenim ustanovama, tu je na okupu lapidarnim slogom opisano i ukrašeno s više slika. Kako takav realni rad stoji dosta moralnoga i materijalnoga truda, mi taj rijetki slučaj rado osobitom pohvalom oglašujemo u interesu opće dobre stvari.

R.

NOVO DJELO.

Poslije svjetskoga rata povio se i u Srbiji novi vjerski pokret, poznat pod nazivom: »Bogomoljci«. U tom je pokretu već 400 hiljada članova, čija je centrala u Kragujevcu (Srbija). Taj je vjerski pokret studirao i rasvijetlio u detaljima poznati pisac o nazarenstvu dr. Vladimir Dimitrijević u novo napisanom djelu: »Bogomoljstvo«, koje će se uskoro štampati. Djelo će imati oko 20 štampanih araka.

M. R.

STARI I NOVI ZAGREB.

Primili smo od »Braće Hrvatskog Zmaja« prvi broj biblioteke, koja će izlaziti pod gornjim naslovom. Svakih 14 dana izaći će po jedan takav broj s par slika na 32 stranice oktav formata i obrađivat će isključivo historiju svih grana zagrebačkog života od postanka do danas.

Za valjanost i pouzdanost radnja i članaka jamčit će nam imena pisaca, kojima se ponosi hrvatska historiografija.

Pojedini snopić stoji Din 10.—. Pretplata u predbrojci po snopiću Din 7.50. Pretplata za svaku knjigu (10 snopića) Din 70—.

NOVE KNJIGE.

Julije Kempf: Iz prošlosti Požege i požeške županije. Bilješke po vrelima iz domaćih arhiva. Svezak I.—IV. Zagreb 1925.

Catulle Mendès: Samostansko štivo. Izdanje nakladne knjižare V. Vošickog u Koprivnici 1925. Svjetska biblioteka sv. 62.

A. Benet: Ljubav i prijestolje. Izdanje nakladne knjižare V. Vošickoga, Koprivnica 1924. Svjetska biblioteka sv. 59.

Vladimir Mažuranić: Pozdrav bratski sa našega Jadrana. Lwow 1925.

Henri de Régnier: Dvije ljubovce. Roman iz francuskog 18. vijeka. Izdanje Zabavne biblioteke, Zagreb 1925 Cijena Din 32.—.

Evgenij Nik. Čirikov: Porodica Tarhanova. Roman iz ruskoga života. Izdala Zabavna biblioteka, Zagreb 1925. Cijena Din 38.—.

Blasko Ibanes: Neprijatelj žene. Roman jednog ruskog kneza. Izdala Zabavna biblioteka, Zagreb 1925. Cijena Din 28.—.

Marcel Prévost: Njegova ljubovca i ja. Roman iz pariškoga života. Izdala Zabavna biblioteka, Zagreb 1925. Cijena Din 18.—.

Josepf Conrad: Almayerova ludnica. Roman s Malajskih otoka. Izdala Zabavna biblioteka, Zagreb 1925. Cijena Din 22.—.

Henry Bordeaux: Jamila pod cedrovima. Istočnjački roman. Izdala Zabavna biblioteka, Zagreb 1925. Cijena Din 18.—.

François Mourian: Plamena rijeka. Roman jedne grješne djevojke. Izdala Zabavna biblioteka, Zagreb 1925. Cijena Din 18.—.

Izdavači i vlasnici: Dragutin Nemet i drugovi. Tisak »Tipografije« d. d. u Zagrebu.

Tisak »Tipografije« d. d. u Zagrebu.